

Analiza prve višestранаčke predizborne kampanje na Radio Zagrebu

Požarić, Lada

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:057675>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#) / [Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**



Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI
SMJER ARHIVISTIKA
ODSJEK ZA POVIJEST
MODUL MODERNA I SUVREMENA POVIJEST (19-20. STOLJEĆE)
Ak. god. 2022./2023.

Lada Požarić

Analiza prve višestranačke predizborne kampanje na Radio Zagrebu

diplomski rad

Mentori: prof. dr. sc. Hrvoje Stančić

prof. dr. sc. Ivica Šute

Zagreb, rujan 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Cilj, metodologija, istraživačko pitanje, izvori i literatura.....	2
3. Povijesno-politički kontekst	4
3.1. Ekonomska i politička kriza u SFRJ	4
3.2. Osnivanje političkih stranaka u Hrvatskoj	10
3.3. Priprema i rezultati izbora 1990. godine	20
4. Provedba istraživanja	28
4.1. Arhivirane snimke Radio Zagreba	28
4.2. Alati za obradu zvuka i analizu teksta.....	33
4.3. Primjena alata i rezultati.....	39
5. Zaključak	57
6. Bibliografija.....	58
6.1. Izvori	58
6.2. Literatura	58
Popis kratica	61
Popis slika.....	64
Sažetak.....	65
Summary.....	66

1. Uvod

Tema ovog rada odabrana je kako bi ujediniła znanja jedne društvene i jedne humanističke znanosti, arhivistike i povijesti. Arhivistika u suvremeno doba sve više koristi digitalnu tehnologiju za opis, zaštitu i osiguravanje dostupnosti gradiva, a povijest je upotrebljava kao pomoć pri proučavanju izvora. Zbog toga je digitalna tehnologija idealno područje preko kojeg se ove dvije znanosti mogu udružiti.

Posljednjih dvadeset godina intenzivno se razvija zasebna znanstvena disciplina koja „radi na spajanju digitalne tehnologije i humanističkih znanosti“.¹ Ona se naziva digitalna humanistika (engl. *digital humanities*), a sadržaj rada se u potpunosti poklapa s područjem koje pokrivaju njezina istraživanja.

Središnji dio rada podijeljen je na tri poglavlja. U prvom su definirani cilj, metodologija i istraživačko pitanje te su navedeni korišteni izvori i literatura. Drugo poglavlje bavi se povijesno-političkim kontekstom i podijeljeno je na tri potpoglavlja. Prvo je posvećeno ekonomskoj i političkoj krizi u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ). Potom slijedi razmatranje situacije u Hrvatskoj, počevši od neformalnog organiziranja opozicije i reakcija vlasti na te događaje. Zatim se objašnjava tijek osnivanja političkih stranaka te njihovo djelovanje u razdoblju do službene registracije. U trećem potpoglavlju prikazuje se proces pripreme prvih višestranačkih izbora, održanih u proljeće 1990. godine, te se iznose najvažnije karakteristike njihovih rezultata.

Treće poglavlje posvećeno je provedbi istraživanja, a također ima tri potpoglavlja. Prvo započinje iznošenjem detaljnih tehničkih podataka o arhiviranim snimkama Radio Zagreba koje se koriste u radu. Navedene informacije se odnose na očuvanost medija, dužinu zvučnih zapisa i kvalitetu zvuka. Zatim se opisuju dva upotrjebljena digitalna alata. Prvi je alat za pretvaranje zvuka u tekst, a drugi je alat za analizu teksta. U posljednjem potpoglavlju alati se primjenjuju na odabrane audio zapise i interpretiraju rezultati istraživanja.

¹ Drucker, Johanna, David Kim, Iman Salehian and Anthony Bushong. *Introduction to digital humanities: concepts, methods, and tutorials for students and instructors*. Los Angeles: UCLA, 2014., str. 9. https://stacks.stanford.edu/file/druid:vw253bt6706/IntroductionToDigitalHumanities_Textbook.pdf (20. 8. 2023.).

2. Cilj, metodologija, istraživačko pitanje, izvori i literatura

Iz uvoda je jasno da je tema ovog rada obrađena na interdisciplinarni način. Zbog toga je cilj istraživanja dvojak. S jedne strane, pokazuju se mogućnosti upotrebe digitalnih alata kao pomoći arhivistima u detaljnijem i točnijem opisu arhivskog gradiva. Istovremeno, prikazuje se jedan od načina na koji digitalna tehnologija povjesničarima olakšava i ubrzava postupak istraživanja povijesnih izvora.

U sklopu povijesno-političkog konteksta upotrebljava se metoda sinteze. Prvo se opisuju događaji i objašnjavaju procesi koji su obilježili razdoblje osamdesetih godina 20. stoljeća u SFRJ. Zatim se isti postupci primjenjuju i na područje Hrvatske, uz naglasak na period kraja osamdesetih godina.

Provedba istraživanja temelji se na korištenju dva digitalna alata, a njihove mogućnosti i cjelokupan proces rada s njima detaljnije se objašnjava u potpoglavljima „Alati za obradu zvuka i analizu teksta“ te „Primjena alata i rezultati“. Ovdje je potrebno navesti da se zvučni zapisi prvo jednim alatom pretvaraju u tekst te se potom dobiveni transkripti obrađuju u drugom alatu metodom kvalitativne analize. Također, osim procesa pretvaranja teksta u zvuk i analize teksta, objašnjene su eventualne pogreške koje alati rade te su navedena moguća poboljšanja njihovih karakteristika.

Rad ima jedno istraživačko pitanje, na koje se odgovara nakon provođenja kvalitativne analize transkripata, a ono glasi „Kakvim su se sve temama u svojim predizbornim programima bavile političke stranke za vrijeme prve višestranačke predizborne kampanje?“.

Od arhivskih izvora u radu je korišten ciklus emisija „U susret izborima“, koji je bio dio programa Radio Zagreba. Detaljnije informacije o arhiviranim snimkama iznesene su u potpoglavlju „Arhivirane snimke Radio Zagreba“. Ipak, važno je naglasiti da su svi zvučni zapisi upotrijebljeni u radu vlasništvo Hrvatske radiotelevizije (HRT). Oni su presnimljeni autorici ovog teksta 14. veljače 2023. godine uz dopuštenje HRT-a, a dodatno su zaštićeni digitalnim zvučnim žigom. Sadržaj audio materijala koristi se isključivo za provedbu istraživanja.

Razlog zašto je odabrana ova vrsta arhivskog gradiva, je zanemarenost radija u znanstvenim istraživanjima. Prije svega u odnosu na druge masovne medije, odnosno novine, televiziju i internet. Predizborna kampanja i prvi višestranački izbori, koji su uslijedili, dosada su uglavnom istraživani uz pomoć dnevnih novina i tjednika.

To pokazuju i dva znanstvena članka. U prvom je Davor Pauković proveo usporednu analizu izvještavanja hrvatskog i srpskog novinstva o predizbornoj kampanji 1990. godine.² Tomislav Kardum se u drugom znanstvenom članku bavio utvrđivanjem razine pristranosti u hrvatskom tisku prije izbora.³

Internetski izvori su dva digitalna alata uz pomoć kojih se provodi istraživanje, a njihove karakteristike se, kao što je spomenuto, opširnije iznose u daljnjem tekstu. Zbog lakšeg razumijevanja ovdje je ipak nužno navesti njihove nazive. Što se tiče pretvaranja zvuka u tekst, koristi se alat koji je inkorporiran u Microsoft Word. Za analizu teksta upotrijebljen je alat pod nazivom Voyant Tools.

Literatura je korištena uglavnom u dijelu rada koji se odnosi na povijesno-politički kontekst, a ovdje je iznesena ona najvažnija. Za potpoglavlje koje se odnosi na cijelo područje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, naslovljeno „Ekonomska i politička kriza u SFRJ“, najviše su korištene knjige Zdenka Radelića „Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: od zajedništva do razlaza“, Davora Marijana „Hrvatska 1989.-1992. Rađanje države“ i Nikice Barića „Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.“.

Što se tiče dijelova koji se odnose na Hrvatsku, u potpoglavlju „Osnivanje političkih stranaka u Hrvatskoj“ najvažnije su bile knjige Domagoja Kneževića „Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom“ te Davora Paukovića „Usred oluje: politička tranzicija u Hrvatskoj 1989./90.“. Posljednje potpoglavlje, naslovljeno „Priprema i rezultati izbora 1990. godine“, najvećim je dijelom pisano uz pomoć prethodno navedenih knjiga Domagoja Kneževića i Davora Paukovića te knjige Dragana Đurića, Bojana Munjina i Srđana Španovića „Stranke u Hrvatskoj“.

² Pauković, Davor. "Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. u svjetlu hrvatskog i srpskog novinstva." *Časopis za suvremenu povijest* 40, br. 1 (2008): 13-30. <https://hrcak.srce.hr/27102> (20. 8. 2023.).

³ Kardum, Tomislav. "Medijska pristranost? Izbori u Hrvatskoj 1990. u hrvatskom tisku." *Časopis za suvremenu povijest* 53, br. 2 (2021): 405-438. <https://doi.org/10.22586/csp.v53i2.14993> (20. 8. 2023.).

3. Povijesno-politički kontekst

3.1. Ekonomska i politička kriza u SFRJ

Ekonomska i politička kriza su u punom opsegu počele zahvaćati Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju 1980. godine. Napredak države usporen je nekoliko godina prije toga, ali tada je umro njezin doživotni predsjednik i predsjednik Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) Josip Broz Tito. Ove dvije vrste kriza su se odvijale istovremeno te su značajno pridonijele međurepubličkim i međunacionalnim sukobima, što je naposljetku dovelo do dezintegracije zemlje.⁴

Dva čimbenika uzrokovala su pogoršavanje ekonomskog stanja u SFRJ početkom osamdesetih godina 20. stoljeća. Prvi je bio nepotpuno funkcioniranje sustava samoupravljanja. U teoriji je samoupravljanje bilo zamišljeno tako da, uz menadžerski sloj, u upravljanje poduzećem budu uključeni i obični radnici. Međutim, provedba ovakvog modela se u praksi pokazala neučinkovitom. Mnogobrojni sastanci zaposlenicima su oduzimali puno vremena te dovodili do pada produktivnosti i značajnog povećanja administrativnih troškova. Drugi faktor je posljedica donošenja „Ustava SFRJ“ iz 1974. godine. Njime su oslabljene ekonomske ovlasti federacije te je većina odgovornosti prebačena na republike i pokrajine. Zbog toga je s vremenom smanjena cirkulacija robe i novca na cjelokupnom teritoriju države, a povećala se na tržištima pojedinih teritorijalnih jedinica.⁵

U vodeće pokazatelje loše gospodarske situacije Zdenko Radelić ubraja kontinuirani rast inozemnog duga i inflacije. Primjerice, inozemni dug je 1971. godine iznosio nešto više od 1 milijarde dolara, a već 1980. godine se popeo na 20 milijardi. Inflacija je također dosegla vrlo visoke vrijednosti, pa je u razdoblju od 1981. do 1989. godine s razine od 46% skočila na 2685% godišnje.⁶

Vlasti su bile svjesne postojanja negativnih trendova, no o njima se nije govorilo izvan kruga SKJ. Za gospodarsku krizu se prvi puta javno doznalo 1983. godine, kada je komisija predvođena Sergejom Kraigherom objavila „Polazne osnove Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije“. Pri osmišljavanju ovog dokumenta identificirani su svi problemi s

⁴ Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: od zajedništva do razlaza*. Školska knjiga, 2006., str. 490-494. https://www.matica.hr/media/uploads/knjige/radelic_hrvatska_u_jugoslaviji.pdf (20. 8. 2023.).

⁵ Ibid., str. 490-491.

⁶ Ibid., str. 493-494.

kojima se suočavalo jugoslavensko gospodarstvo. Unatoč tome, on nije ponudio konkretna rješenja za poboljšavanje ekonomskog stanja.⁷

Najvažnije odluke o reformama donosilo je Savezno izvršno vijeće (SIV) (naziv za tadašnju federalnu vladu). Osamdesete godine 20. stoljeća obilježila su tri predsjednika SIV-a. Prva je bila Milka Planinc čiji je mandat trajao od 1982. do 1986. godine. Njezina vlada pokušala je stabilizirati gospodarstvo uvođenjem restrikcija, koje su dovele do nestašice robe široke potrošnje. S obzirom da potezi koje je povukla Planinc nisu doveli do značajnijeg poboljšanja, na položaju ju je 1988. godine zamijenio Branko Mikulić. On je htio ostvariti napredak liberalizacijom cijena. Tome su se žestoko usprotivile nerazvijene republike jer su smatrale da to pogoduje jedino razvijenim područjima. Zbog tih otpora Mikulićeva vlada je dala kolektivnu ostavku i postala prva u povijesti države koja je donijela takvu odluku.⁸

Posljednji predsjednik SIV-a bio je Ante Marković, koji je na to mjesto došao početkom 1989. godine. Zdenko Radelić ističe da je on poduzimao opsežnije mjere za ekonomski oporavak zemlje nego što su to činili njegovi prethodnici. To potvrđuje činjenica da su se u njegovom mandatu počele uvoditi privatizacija i tržišna ekonomija. Ove mjere uvelike su smanjile inflaciju i inozemni dug. Ipak, za opsežnije rezultate je, usporedno s ekonomskim, trebalo mijenjati i cjelokupni politički sustav.⁹

Predsjednik Tito je svojim autoritetom uspijevaao rješavati različite nesuglasice koje su se pojavljivale u zemlji. Međutim, nakon njegove smrti počeli su se jasnije uočavati nedostaci vrlo kompleksnog političkog sustava. Međurepubličkim sukobima je, kao i u slučaju ekonomske krize, najviše pridonio „Ustav SFRJ“ iz 1974. godine. Njegove odredbe su decentralizirale državu, pa su uskoro započeli prijedori oko toga treba li težiti za povratkom centralističkih elemenata ili dopustiti još snažniju liberalizaciju. Najangažiranije u izražavanju potpuno suprotnih stavova vezanih za uređenje federacije bile su Socijalističke Republike (SR) Srbija i Slovenija. Pritom je Srbija zagovarala centralistički pristup, dok se Slovenija zalagala za liberalizaciju.¹⁰

Rukovodstvo Srbije bilo je vrlo nezadovoljno činjenicom da je posljednjim „Ustavom SFRJ“ dodatno osnažen položaj Socijalističkih Autonomnih Pokrajina (SAP) Vojvodine i Kosova. Već 1977. godine najviši dužnosnici počeli su propitivati status pokrajina. Nesuglasice su tada

⁷ Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, n. dj., str. 494-495.

⁸ Ibid., str. 496.

⁹ Ibid., str. 496-497.

¹⁰ Ibid., str., 545.

riješene tajnim sastankom republičkog i pokrajinskih rukovodstava. Povod novom pokušaju ograničavanja ovlasti pokrajina dogodio se nakon masovnih prosvjeda Albanaca na Kosovu 1981. godine, no niti jedna druga republika nije dala podršku srpskim nastojanjima.¹¹

U međuvremenu je jedan dio srpskih intelektualaca podržao reviziju položaja pokrajina te počeo iznositi tvrdnju o ugroženosti Srba na teritoriju SFRJ. Svoje mišljenje su izrazili u tekstu pod nazivom „Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU)“, koji je objavljen 24. i 25. rujna 1986. godine u „Večernjim novostima“. Prva cjelina „Memoranduma SANU“ se osvrta na jugoslavensku gospodarsku i političku krizu, a druga se bavila položajem Srbije i srpskog naroda u federaciji. Čelnici Saveza komunista Srbije (SKS) i cjelokupni državni vrh odmah su osudili nacionalistički karakter dokumenta te je povučen iz javnosti. Njegov sadržaj je postao široko prihvaćen ubrzo nakon dolaska Slobodana Miloševića na vlast.¹²

Davor Marijan naglašava da je Milošević u politiku ušao 1984. godine na poticaj prijatelja Ivana Stambolića, koji je tada obnašao dužnost predsjednika Centralnog komiteta (CK) SKS. Slobodan Milošević postao je predsjednik Gradskog komiteta (GK) Saveza komunista Beograda, a već 1986. godine zamijenio je Stambolića na mjestu predsjednika CK SKS.¹³

Prekretnica u Miloševićevoj političkoj karijeri dogodila se 24. travnja 1987. godine, kada se njegovo prisustvo pokazalo ključnim za smirivanje prosvjeda kosovskih Srba. Demonstracije su okončane zato što je ljudima obećao promjene. Još je važnije to što je Milošević tada prvi puta shvatio koliko je važno upravljanje masama. U rujnu iste godine, za vrijeme 8. sjednice SKS, Milošević se riješio svih oponenta. Njegova struja odnijela je pobjedu i on je postao najutjecajniji srpski političar.¹⁴

Slobodan Milošević odlučio je ukinuti autonomiju pokrajina, što se u Srbiji razmatralo duže vrijeme. Uz to, planirao je pod svoj utjecaj staviti i SR Crnu Goru. Odmah je u provođenje zamisli počeo uključivati i pristaše, a najvažnije sredstvo za ostvarivanje ciljeva postale su organizirane demonstracije, tzv. „mitinzi istine“ ili „događanja naroda“. Na njima se tražilo smjenjivanje vodećih političara Vojvodine, Kosova i Crne Gore te ukidanje autonomije pokrajina. Vojvođansko rukovodstvo je prvo popustilo Miloševićevim pritiscima i dalo kolektivnu ostavku 5. listopada 1988. godine. Sljedećeg mjeseca smijenjeni su i čelnici kosovskog Saveza komunista, što je potaklo velike prosvjede Albanaca. Crna Gora je nešto

¹¹ Marijan, Davor. *Hrvatska 1989.-1992. Rađanje države*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2017., str. 77-78.

¹² Ibid., 80-81.

¹³ Ibid., str. 83.

¹⁴ Ibid., str. 84-85.

duže pružala otpor Srbiji jer je uvođenje izvanrednih mjera u Titogradu (današnja Podgorica) početkom listopada spriječilo širenje demonstracija. Ipak, 11. siječnja 1989. godine crnogorsko rukovodstvo je bilo primorano odstupiti. Vrhunac prethodno opisanih događaja, koji se skupno nazivaju antibirokratska revolucija, predstavljalo je donošenje amandmana na „Ustav SR Srbije“. Amandmane je proglasila republička Skupština 28. ožujka 1989. godine te su njima značajno smanjene ovlasti pokrajina.¹⁵

Osim velikog broja istomišljenika, provođenju Miloševićeve politike pomogla su još dva faktora. Prvi je bio manipulacija mišljenjem javnosti kroz sve vrste medija, pogotovo novine i televiziju. Davor Marijan navodi da je Milošević iznimno vješto koristio tu vrstu propagande.¹⁶ Drugi čimbenik bila je Srpska pravoslavna crkva. Ona je od dolaska Slobodana Miloševića na vlast znatno pojačala javno djelovanje te je u više navrata otvoreno iskazivala nacionalističke stavove. Srpska pravoslavna crkva aktivno je sudjelovala i u organizaciji obilježavanja 600. godišnjice bitke na Kosovu polju. Proslava je održana 28. lipnja 1989. godine i bila je obilježena nacionalističkim ispadima.¹⁷

Potezi Slovenije krajem osamdesetih godina 20. stoljeća većinom su bili reakcija na događaje u Srbiji. Prva naznaka slovenskog nezadovoljstva pojavila se 1986. godine. Tada su omladinska glasila, pogotovo „Mladina“, počela propitivati rad i financiranje Jugoslavenske narodne armije (JNA). S obzirom da su članci objavljeni u „Mladini“ bili temeljeni na vojnim dokumentima, pokrenut je sudski proces. On je otvoren protiv glavnog urednika i trojice novinara navedenog lista te mlađeg oficira JNA, koji je odavao klasificirane informacije. Postupak je vođen na srpsko-hrvatskom jeziku što je dodatno narušilo ugled JNA u očima slovenske javnosti, a zbog toga su održani i prosvjedi.¹⁸

Ubrzo nakon toga, Slovenija je izrazila težnju za promjenama u političkom sustavu. Početkom 1987. godine u časopisu „Nova revija“ objavljen je tekst pod nazivom „Prilozi za slovenski nacionalni program“. U njemu su se intelektualci založili za nezavisnost zemlje. Pred kraj 1989. godine pripremljeno je šest amandmana na „Ustav SR Slovenije“ i time su se još više zaoštrili odnosi s federacijom. Amandmani su doneseni 27. rujna te su se u skladu s njima oružane snage na teritoriju Slovenije u izvanrednim prilikama mogle upotrijebiti isključivo uz odobrenje republičke Skupštine. Ovaj postupak je izazvao žestoko negodovanje JNA zbog

¹⁵ Marijan, Davor. *Hrvatska 1989.-1992.*, n. dj., str. 86-87.

¹⁶ Ibid., str. 67.

¹⁷ Ramet, Sabrina P. *Balkanski Babilon: raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*. Alinea, 2005., str. 141.

¹⁸ Marijan, Davor. *Hrvatska 1989.-1992.*, n. dj., str. 95-96.

ograničavanja njezina djelovanja, a s njime se nisu slagale niti srpske vlasti. Slobodan Milošević je podržao ideju o organizaciji mitinga u Ljubljani na kojem su se njegovi pristaše namjeravali okupiti 1. prosinca. Ipak, demonstracije su otkazane jer su slovenske vlasti zabranile okupljanje većeg broja ljudi. Iz tog razloga Srbija je uvela gospodarske sankcije Sloveniji.¹⁹

Dio Srba u Hrvatskoj u međuvremenu je također počeo iskazivati nacionalistička stajališta te su se od 1989. godine otvoreno priklanjali politici Slobodana Miloševića. Nekoliko je događaja obilježilo ovo razdoblje, a oni su uglavnom vezani za Knin i njegovu okolicu. Prvo se 28. veljače 1989. godine održao miting ispred kninske Tvornice vijaka čiji je glavni organizator bio Jovan Opačić. Na demonstracijama je sudjelovalo više tisuća ljudi koji su izrazili nezadovoljstvo stavovima Slovenije i Hrvatske prema pitanju Kosova. U srpnju je proslava obilježavanja bitke na Kosovu polju u dalmatinskom selu Kosovo iskorištena za iskazivanje nacionalističkih stavova. Ovo okupljanje bilo je značajno zato što su na njemu sudjelovali i Srbi iz drugih jugoslavenskih republika.²⁰

Osim skupova, bilo je i pojedinih konkretnih poteza. Nikica Barić pritom izdvaja pokretanje Srpskog kulturnog društva (SKD) „Zora“ u Kistanjama 8. srpnja 1989. godine. Glavni cilj inicijatora „Zore“ bio je „zaustaviti navodno jake trendove političke i kulturne denacionalizacije i asimilacije srpskog naroda“.²¹

Hrvatske vlasti isprva nisu reagirale na nacionalističke provokacije srpskog stanovništva, no nepovoljan razvoj situacije ih je prisilio da nešto poduzmu. Zbog organiziranja osnivačke skupštine SKD „Zora“ te proslave u dalmatinskom Kosovu, uhićen je Jovan Opačić i u Šibeniku osuđen na 90 dana zatvora. To je razljutilo srpsko stanovništvo, a atmosferu straha i nesigurnosti značajno su pojačali srpski mediji jer su puno pažnje posvećivali temi ugroženosti Srba u Hrvatskoj.²²

Sukobi Srbije i Slovenije te pristajanje dijela Srba u Hrvatskoj uz politiku Slobodana Miloševića bili su ključni za produbljivanje političke krize u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, ali nisu bili jedini. Čimbenik koji je dodatno pogoršao stanje, bilo je djelovanje Jugoslavenske narodne armije. JNA je za života predsjednika Josipa Broza Tita bila

¹⁹ Marijan, Davor. *Hrvatska 1989.-1992.*, n. dj., str. 96-98.

²⁰ Barić, Nikica. *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.* Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str. 42-44.

²¹ Ibid., str. 46.

²² Ibid., str. 43-47.

odgovorna isključivo njemu. Nakon njegove smrti vrhovnim zapovjednikom postalo je Predsjedništvo SFRJ, kolektivno tijelo koje je obavljalo funkciju čelnika države. Međutim, Jugoslavenska narodna armija je zaokupljenost federalnih jedinica pojedinačnim interesima i problemima odlučila iskoristiti za vlastito osamostaljivanje.²³

Potreba za nezavisnijim radom objašnjavala se tvrdnjom da je JNA jedina snaga koja može očuvati jedinstvo države te time zajamčiti njezin opstanak. Davor Marijan naglašava da je glavnu ulogu u osmišljavanju i provedbi plana jačanja položaja JNA imao Savezni sekretarijat za narodnu obranu (ekvivalent današnjeg Ministarstva obrane, ali na federativnoj razini). Prije svega se radilo o nametanju političkog utjecaja, a to se namjeravalo provesti slabljenjem ovlasti republika u području obrane. To je Jugoslavensku narodnu armiju približavalo centralističkoj politici Srbije, o čemu najbolje svjedoči prešutni pristanak JNA na smanjivanje autonomije Vojvodine i Kosova. S druge strane, postupci JNA su je doveli u sve otvoreniji sukob sa Slovenijom. Slovenija je donošenjem amandmana na republički „Ustav“ jasno pokazala da neće dopustiti da se krši njezin suverenitet.²⁴

²³ Marijan, Davor. *Hrvatska 1989.-1992.*, n. dj., str. 104-105.

²⁴ Ibid., str. 105-107.

3.2. Osnivanje političkih stranaka u Hrvatskoj

Politički sustav je od 1974. godine bio organiziran tako da Savez komunista, kao glavnog nositelja vlasti, u upravljanju državom podupiru još četiri društveno-političke organizacije. To su Socijalistički savez radnog naroda (SSRN), Savez sindikata (SS), Savez socijalističke omladine (SSO) i Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR). Za proces demokratizacije u Hrvatskoj najvažniji je bio Socijalistički Savez radnog naroda Hrvatske (SSRNH). On se u prvo vrijeme brinuo za registraciju političkih stranaka.²⁵

Savez komunista Hrvatske (SKH) i ostale društveno-političke organizacije su od početka sedamdesetih, pa sve do pred kraj osamdesetih godina 20. stoljeća provodile politiku tzv. „hrvatske šutnje“. Ona je značila da se nije dopuštao otklon od provođenja samoupravnog socijalizma. Glavni razlozi za takvo ponašanje vladajuće elite bili su opterećenost mnogobrojnim zločinima počinjenim za vrijeme Drugog svjetskog rata na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske (NDH) te događajima iz razdoblja Hrvatskog proljeća.²⁶

Krajem spomenutog razdoblja ipak je došlo do postupne liberalizacije. Promjene su se uočavale u pripremi 10. kongresa SKH. Tada je predloženo više kandidata za jednu poziciju čime je proces izbora zaoštren. Osim toga, Davorka Budimir naglašava da nije prihvaćena kandidatura mnogih pojedinaca koji su se dotada izmjenjivali na najvišim političkim položajima. U rukovodstvo je zato ušao znatan broj novih članova, a mandat im je trajao od proljeća 1986. do sljedećeg Kongresa, koji je organiziran krajem 1989. godine. Tada se biralo i republičko rukovodstvo, samo što su kandidati izabrani na te pozicije ostali na dužnosti sve do smjene vlasti u prvoj polovici 1990. godine.²⁷

Početak popuštanja političkog pritiska potvrđuje i izmijenjeni odnos prema disidentima, koje je Savez komunista Hrvatske smatrao jednom od najozbiljnijih prijetnji zadržavanju vlasti. Među najpoznatijim disidentima bio je bivši general JNA i povjesničar Franjo Tuđman. Tuđman je neposredno nakon sloma Hrvatskog proljeća završio u zatvoru zato što je aktivno sudjelovao u tadašnjim događajima te je nakon toga njegove aktivnosti stalno pratio Republički sekretarijat za unutrašnje poslove (RSUP) (ekvivalent današnjeg Ministarstva unutarnjih poslova). Zbog davanja intervjua stranim novinarima 1981. godine ponovno je osuđen na tri

²⁵ Budimir, Davorka. *Politička elita u Hrvatskoj 1990.-2000.* Vlastita naklada: Davorka Budimir, 2017., str. 97-104.

²⁶ Marijan, Davor. *Hrvatska 1989.-1992.*, n. dj., str. 130-131.

²⁷ Budimir, Davorka. *Politička elita u Hrvatskoj 1986.-1990.* Vlastita naklada: Davorka Budimir, 2018., str. 60-62.

godine zatvorske kazne i pet godina zabrane javnog djelovanja. Međutim, 1987. godine Tuđmanu je vraćena putovnica što mu je omogućilo odlazak u inozemstvo. Nakon toga je u kratkom vremenu dva puta bio na turnejama po Sjevernoj Americi gdje se povezao s hrvatskim iseljeništvom i održao niz predavanja.²⁸

Opozicijske skupine u Hrvatskoj su se isprva organizirale u okviru ekoloških pokreta. Jedna od važnijih grupa ekološke orijentacije, Zelena akcija Split (ZAS), pojavila se krajem 1988. godine. Zelene inicijative se nisu zaustavile samo na problemima zaštite okoliša, nego su se zalagale i za usvajanje demokratskih procesa. Zbog toga su njihovi predstavnici zatražili da im se osigura zastupljenost unutar postojećeg političkog sustava.²⁹

Prva organizacija čija je namjera bila političko djelovanje bilo je Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI). Ideja za osnivanje UJDI-a potekla je od nekolicine jugoslavenskih intelektualaca koji su se zalagali za demokratizaciju SFRJ. Cilj je bio organizirati tribine i savjetovanja te poticati reformiranje zakonodavnog okvira. Osnivačka skupština održana je 2. veljače 1989. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Na njoj je za predsjednika Savjeta izabran Branko Horvat, a za predsjednika Izvršnog odbora Žarko Puhovski.³⁰

Davor Pauković napominje da su se pojavili problemi kod pokušaja registracije Udruženja za jugoslavensku demokratsku inicijativu. Članovi su od početka isticali da ne žele osnovati političku stranku. Zbog toga su se odbijali učlaniti u Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske i djelovati kao društvena organizacija. Kako bi dobili dozvolu za legalan rad bez obveze uključivanja u SSRNH, poslali su zahtjev za upis u Registar udruženja građana. Republički sekretarijati za unutrašnje poslove u Zagrebu i Beogradu su ih odbili upisati. Na kraju su sjedište morali prebaciti u Titograd gdje su im odobrili zahtjev. Ipak, UJDI nikada nije uspio ostvariti veći utjecaj u javnosti. Mnogi članovi su se 1990. godine priključili novonastalim političkim strankama.³¹

Sve dosada navedene organizacije nisu bile formalne političke stranke, ali su označile početak opozicijskog djelovanja. Reformska struja Saveza komunista Hrvatske tolerirala je alternativne pokrete, no u prvoj polovici 1989. godine nije bilo govora o dopuštanju višestranačja. SKH je

²⁸ Knežević, Domagoj. *Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2020., str. 39-45.

²⁹ Pauković, Davor. *Usred oluje: politička tranzicija u Hrvatskoj 1989./90*. Srednja Europa, 2018., str. 55-56.

³⁰ Ibid., str. 56-57.

³¹ Ibid., str. 58-61.

kao glavni razlog za protivljenje uvođenju višestranačkog sustava navodio strah od širenja nacionalizma i posljedične destabilizacije svih federalnih jedinica.³²

Ipak, u to vrijeme je održan niz javnih rasprava i okruglih stolova na kojima se govorilo o mogućnostima uvođenja političkog pluralizma. SKH je stalno isticao da se politički pluralizam može ostvariti samo u okviru postojećih društveno-političkih organizacija, prije svega pod okriljem Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske. Takav oblik pluralizma nazvan je nestranačkim. Nestranački pluralizam nije predviđao osnivanje političkih stranaka, nego je SSRNH trebao postati platforma kroz koju bi se omogućila razmjena različitih mišljenja.³³

Bez obzira na to što je SKH pokušavao pronaći odgovarajuća rješenja unutar tadašnjeg političkog okvira, društvene promjene su se prebrzo odvijale i stvoren je prostor za pojavu novih oporbenih ideja. Jedina mjesta gdje su se pripadnici opozicijskih krugova donekle sigurno mogli sastajati, bili su privatni prostori, odnosno stanovi ili kuće istomišljenika. U Zagrebu je jedno od najčešćih mjesta okupljanja bio stan već ranije spomenutog Franje Tuđmana. Uz njega su na sastancima bili mnogi hrvatski intelektualci. Među njima se ističu jezikoslovac Dalibor Brozović, pravnik Vladimir Šeks, ekonomist Ivan Bobetko, inženjer šumarstva Drago Stipac te književnici Petar Šegedin i Neven Jurica. U razgovorima je također sudjelovalo nekoliko bivših pripadnika komunističke elite, kao što su Josip Manolić i Josip Boljkovac.³⁴

Drugo važno sastajalište opozicionara bio je zagrebački stan književnika Vlade Gotovca. U njega su dolazili publicist Slavko Goldstein, glumac Zlatko Vitez te ekonomisti Marko i Vladimir Veselica. Ipak, najpoznatiji intelektualci iz ove skupine bili su, nakon Hrvatskog proljeća smijenjeni čelnici Saveza komunista Hrvatske, Savka Dabčević-Kučar i Miko Tripalo.³⁵

Većina inicijativa koje su proizašle iz opisanih debata postupno su zadobile obilježja modernih političkih stranaka. Prema definiciji navedenoj u knjizi Anđelka Milardovića političke stranke su „interesne političke organizacije građana osnovane radi artikulacije pojedinačnih interesa, oblikovanja političke volje, borbe za vlast na izborima i organizacije državnog života u slučaju

³² Pauković, Davor. *Usred oluje*, n. dj., str. 61.

³³ Ibid., str. 62-65.

³⁴ Knežević, Domagoj. *Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom*, n. dj., str. 27-28.

³⁵ Ibid., str. 28-29.

izborne pobjede“.³⁶ U nastavku je opširnije opisano osnivanje Hrvatskog socijalno-liberalnog saveza (HSLS) i Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) te reakcije vlasti na te procese. HDZ i HSLS su, uz reformirani SKH, nakon prvih izbora postale najvažnije političke stranke u Hrvatskoj.

Ideju za pokretanje Hrvatskog socijalno-liberalnog saveza dobila je početkom 1989. godine skupina intelektualaca na čelu s Slavkom Goldsteinom. U prvim danima veljače bio je gotov „Nacrt programske deklaracije Hrvatskog socijaldemokratskog pokreta“, a 21. veljače se inicijativna skupina predstavila javnosti u zagrebačkom Klubu sveučilišnih nastavnika. Najvažniji članovi inicijativne grupe, uz Goldsteina, bili su Vlado Gotovac, Božo Kovačević, Franjo Zenko i Zvonko Lerotić. Na drugom sastanku organiziranom u Zagrebu 2. ožujka dogovoreno je da ime nove inicijative bude Hrvatski socijalno-liberalni savez.³⁷

Već je ranije naglašeno da se političko djelovanje sve do kraja 1989. godine moglo ostvariti jedino kroz SSRNH. Inicijatori HSLS-a su prihvatili tu činjenicu, pa je Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske odobrio sazivanje osnivačke skupštine. Okupljanje se održalo 20. svibnja 1989. godine u prostorijama tadašnjeg Narodnog sveučilišta „Moša Pijade“ u Zagrebu. Legalnost HSLS-a potvrđena je time što je na skupštini sudjelovao predstavnik SSRNH, a najvažnije odluke donesene na sjednici odnosile su se na prihvatanje „Programa“ i „Statuta“ te izbor stranačkog vodstva. Predsjednik Savjeta postao je Goldstein dok su za potpredsjednike izabrani Gotovac i Zenko. Na mjesta predsjednika i potpredsjednika Izvršnog odbora imenovani su Lerotić i Kovačević.³⁸

Nakon spomenutog zasjedanja se činilo da će daljnji postupak formalnog osnivanja stranke biti proveden bez poteškoća, pa je HSLS 5. lipnja uputio Republičkom sekretarijatu za pravosuđe i upravu (RSPU) (ekvivalent današnjeg Ministarstva pravosuđa i uprave) zahtjev za registracijom. Međutim, ona nije provedena, a Hrvatski socijalno-liberalni savez se žalio na takav tretman. Iz RSPU-a im je objašnjeno da slučaj mogu početi rješavati tek kad im SSRNH dostavi svoje pozitivno mišljenje.³⁹

Problemi s registracijom HSLS-a pokazuju da su vlasti pokušale otvoreno opstruirati rad inicijativne skupine, no njezini su članovi nastavili djelovati. Iako zbog nelegalnog postojanja

³⁶ Milardović, Anđelko. *Političke stranke u Republici Hrvatskoj: politologija stranaka: programi političkih stranaka*. Pan Liber, 1997., str. 9.

³⁷ Pauković, Davor. *Usred oluje*, n. dj., str. 75-76.

³⁸ Ibid., str. 77-78.

³⁹ Ibid., str. 78-80.

nisu smjeli osnivati stranačke ogranke niti službeno primati nove članove, provodili su mnoštvo drugih aktivnosti. Davor Pauković kao jedan od dokaza stalne angažiranosti osnivača HSLS-a navodi pripremanje proslave 200. godišnjice Francuske revolucije u suradnji s Društvom za jugoslavensko-evropsku suradnju (DJES).⁴⁰

Proces osnivanja Hrvatske demokratske zajednice također je potaknula grupa intelektualaca. Jedan od svjedoka tih događaja bio je Drago Stipac. On je dao intervju Darku Hudelistu za potrebe knjige „Banket u Hrvatskoj: prilozi povijesti hrvatskog višestranačja 1989-1990.“. U njemu je otkrio da se početkom siječnja 1989. godine u restoranu „Izletište“ na zagrebačkoj Šalati dogovorilo za kasnije događaje vrlo značajno okupljanje.⁴¹

Sastanak, koji je kasnije postao poznat pod nazivom „Plešivički“, održan je 19. siječnja 1989. godine u kući Ante Ledića na Plešivici kod Samobora. Od sudionika se ističu Stipac, Tuđman te braća Marko i Vladimir Veselica. Na Plešivičkom sastanku raspravljalo se o potrebi pokretanja demokratskog udruženja i odmah je uspostavljen Inicijativni krug. Međutim, pojavile su se nesuglasice oko izbora njegova vodstva. Marko Veselica odbio je vodeću poziciju jer se tada nalazio pod sudskom zabranom javnog nastupanja. Naposljetku je Tuđman postao predsjednik Inicijativnog kruga, uz neskriveno neslaganje nekih pojedinaca. Pritom je za Tuđmanov izbor na čelno mjesto bio presudan njegov kontakt s hrvatskim iseljenicima. Osim toga, dužnost glavnog tajnika Inicijativnog kruga preuzeo je Stipac.⁴²

Tuđman je odmah počeo raditi na sastavljanju prve inačice programskog dokumenta te ga je predstavio najbližim suradnicima kao „Nacrt prijedloga za pokretanje Hrvatskog demokratskog zbora“. Nakon toga preoblikovano je ime nove inicijative. Po uzoru na sjevernoameričku iseljeničku organizaciju Hrvatsku bratsku zajednicu, buduća politička stranka nazvana je Hrvatska demokratska zajednica. Naslov maloprije spomenutog teksta je u skladu s tim promijenjen u „Prednacrt programske osnove Hrvatske demokratske zajednice“.⁴³

Dokument je Tuđman uskoro pokazao širem krugu intelektualaca i javnih djelatnika. Među njima su bili povjesničar književnosti Josip Skok, pravnik Zvonimir Šeparović, glumac Fabijan Šovagović te književnici Hrvoje Hitrec i Dubravko Horvatić. Članovi Inicijativnog kruga su

⁴⁰ Pauković, Davor. *Usred oluje*, n. dj., str. 78-80.

⁴¹ Hudelist, Darko. *Banket u Hrvatskoj: prilozi povijesti hrvatskog višestranačja 1989-1990*. Centar za informacije i publicitet, 1991., str. 394.

⁴² Knežević, Domagoj. *Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom*, n. dj., str. 28-34.

⁴³ Ibid., str. 47.

jednako brzo doznali za rukopis, pa ga je Marko Veselica umnožio i podijelio po Zagrebu. Tako su do njegovog sadržaja došli i državni organi te su počeli istraživati cijeli slučaj.⁴⁴

Takav razvoj događaja zabrinuo je neke pojedince. Prije svega su se bojali političkog progona, pa su od Tuđmana tražili da se na neko vrijeme zaustavi proces formiranja političke stranke. Međutim, Tuđman taj prijedlog nije prihvatio i nastavio je s radom. Programski dokument je javno predstavljen 28. veljače 1989. godine na tribini u Društvu književnika Hrvatske (DKH) čiji je Tuđman bio član. Uz Tuđmana na događanju su govorili još neki članovi Inicijativnog kruga.⁴⁵

Nakon toga ponovno je zatražena odgoda pokretanja Hrvatske demokratske zajednice, jedino je ovog puta povod bila odluka SSRNH-a. Tuđman je u programskom dokumentu istaknuo da HDZ pristaje djelovati kroz Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske. Zato se delegacija Inicijativnog kruga u ožujku počela sastajati s članovima SSRNH-a i isprva je izgledalo da će dobiti odobrenje za legalan rad. Međutim, ubrzo je došao zahtjev za odgodom osnivanja udruženja do jeseni.⁴⁶

Pojedinci, uglavnom oni naklonjeni Marku Veselici, ponovno su počeli strahovati zbog postupaka državnih tijela, pa su smatrali da bi trebalo postupiti u skladu s uputama nadležne društveno-političke organizacije. Tuđman se nije složio s tom opcijom te je iz tog razloga dodatno porasla napetost između njegovih pristaša i protivnika u Inicijativnom krugu. To potvrđuje i Tuđmanova odluka o smjeni glavnog tajnika Drage Stipca. Na tu dužnost imenovao je Ivana Bobetka. Ipak, ova neslaganja nisu ublažena, nego su s vremenom uzrokovala još veće podjele. Uskoro je nastala tzv. Veseličina frakcija, pod vodstvom Marka Veselice. Ona je radila velike probleme ostatku Inicijativnog kruga.⁴⁷

Istovremeno je Tuđman s najbližim suradnicima raspravljao o pripremi osnivačke skupštine. Inicijalni krug je kao mjesto održavanja skupštine predvidio Koncertnu dvoranu „Vatroslav Lisinski“ u Zagrebu, a za vrijeme osnivanja bio je predložen 17. lipnja. Zahtjev s navedenim podacima predan je na odobrenje Gradskom sekretarijatu za unutrašnje poslove (GSUP). GSUP je tražio dopunu dokumentacije u kojoj bi se detaljnije opisala svrha navedenog događanja. HDZ je poslao obrazloženje, a istaknuta je i promjena mjesta održavanja skupa.

⁴⁴ Knežević, Domagoj. *Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom*, n. dj., str. 49-50.

⁴⁵ Ibid., str. 50-52.

⁴⁶ Ibid., str. 57-58.

⁴⁷ Ibid., str. 59-63.

Nova lokacija bila je dvorana zagrebačkog hotela „Panorama“. Unatoč tome što je procedura prijave poštovana, Inicijativni krug je netom prije zakazanog osnivanja obaviješten da je skupština zabranjena.⁴⁸

Tuđman i njegovi istomišljenici razmišljali su o tome što bi bilo najbolje napraviti u novonastaloj situaciji. Josip Manolić i Vladimir Šeks su kao pravnici zaključili da se zabrana ne odnosi na nejavni skup, pa je naposljetku odlučeno da se on održi u tajnosti. Odmah su iznajmljene prostorije Nogometnog kluba „Borac“ u zagrebačkom naselju Jarun (današnji Nogometni klub „Jarun“). Ova okolnost je ujedno iskorištena za smanjivanje utjecaja Veselićine frakcije time što njezini članovi nisu obaviješteni o promjenama.⁴⁹

Na Jarunu je 17. lipnja 1989. godine održana osnivačka skupština Hrvatske demokratske zajednice. Sudionici su bili svjesni da Republički sekretarijat za unutrašnje poslove vjerojatno zna za okupljanje i da zato postoji mogućnost njegova prekidanja. Međutim, RSUP je na kraju odlučio ne poduzeti ništa, pa je sastanak mirno završen. Na njemu su doneseni najvažniji stranački dokumenti, a to su bili „Izjava osnivačke skupštine HDZ-a“, „Programska deklaracija osnivačke skupštine HDZ-a“ i „Statut HDZ-a“. Zatim je za prvog predsjednika imenovan Franjo Tuđman, dok su potpredsjednici postali Dalibor Brozović, Krešimir Balenović i Vladimir Šeks. Dužnost glavnog tajnika nastavio je obnašati Ivan Bobetko.⁵⁰

Domagoj Knežević naglašava da je Veselićina frakcija isti dan održala sastanak u zagrebačkom restoranu „Savski mlin“ i organizirala tiskovnu konferenciju u hotelu „Dubrovnik“. Vladimir Veselić je tom prilikom izjavio da članovi Inicijativnog kruga HDZ-a, koji su prisutni na tiskovnoj konferenciji, smatraju nevažećim osnivački skup održan u Nogometnom klubu „Borac“. Iz istog razloga su odbili i Tuđmanovu ponudu da sudjeluju u radu novoosnovane stranke.⁵¹

Pod utjecajem opisanih aktivnosti opozicije u drugoj polovici 1989. godine sve se više govorilo o uvođenju višestranačja. Mnogobrojni javni djelatnici su počeli isticati nedorečenost reformi koje je namjeravao provesti SKH i tromost sustava u prihvaćanju bilo kakvih promjena. Razvojem situacije nisu bili posve zadovoljni čak niti pojedinci koji su inače usko surađivali s vodećim političarima. Kritike je dolazila, primjerice, od direktora novinske kuće „Borba“

⁴⁸ Knežević, Domagoj. *Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom*, n. dj., str. 62-71.

⁴⁹ Ibid., str. 72-73.

⁵⁰ Ibid., str. 73-76.

⁵¹ Ibid., str. 73-82.

Milana Rakasa, predsjednice Gradske konferencije SSRN Zagreba Ruške Mance te urednika hrvatskog izdanja lista „Komunist“ Danka Plevnika.⁵²

Društveno-političke organizacije su se također aktivno uključile u rasprave o demokratizaciji. Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Hrvatske (SUBNORH) imao je najkonzervativnije stavove. Članovi SUBNORH-a smatrali su da bi višestranački sustav doveo do zanemarivanja tekovina Narodnooslobodilačke borbe (NOB) i raspada SFRJ. Zato su bili izričito protiv bilo kakve promjene političkog sustava. Socijalistički savez omladine Hrvatske (SSOH) bio je, s druge strane, potpuno otvoren takvim nastojanjima. U svojim dokumentima SSOH je pozivao i na radikalnije reforme, kao što je ukidanje samoupravljanja.⁵³

U međuvremenu je SKH počeo postupno napuštati koncept nestranačkog pluralizma s početka 1989. godine te su se vodile debate o dopuštanju višestranačja. Stajališta su se vrlo teško mogla uskladiti zato što su unutar Saveza komunista Hrvatske sukobljavale dvije struje. Prva, već spomenuta reformska, bila je sklona demokratizaciji. Druga, konzervativna struja, radila je na tome da sve ostane onako kako je bilo predviđeno republičkim i federativnim „Ustavima“.⁵⁴

Neslaganja i neodlučnost članova rukovodstva SKH bili su najvidljiviji u dokumentima koje je sastavljalo Predsjedništvo Centralnog komiteta. Najprije su u srpnju objavljene „Idejne osnove daljnje reforme političkog sistema“. U njima su se vidjeli određeni pomaci u smjeru demokratizacije, jer se odustalo od monopolističkog položaja Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske. Tekst napominje da se mora osigurati politički pluralizam unutar SSRNH-a ili na drugi način. Kao jedna od mogućnosti navedeno je i višestranačje.⁵⁵

Potom je 15. studenog 1989. godine Predsjedništvo CK SKH usvojilo „Stavove“. Oni su sadržavali prijedloge izmjena zakona koji bi se primjenjivali do dogovora oko novih „Ustava“. Ovdje se posebno treba dotaknuti izmjena „Zakona o društvenim organizacijama i udruženjima građana“. S jedne strane, one su trebale sadržavati odredbu o formiranju neke vrste institucije za vođenje političkog dijaloga pri Saboru Socijalističke Republike Hrvatske (SRH). Na rasprave o reformama sustava bi, uz postojeće društveno-političke organizacije, bili pozvani i članovi nelegaliziranih udruženja. U „Stavovima“ se, s druge strane, ističe da udruženja na izbore mogu izaći jedino u sklopu SSRNH, a prije toga moraju biti formalno registrirana i učlanjena u navedenu društveno-političku organizaciju. Ovakve kontradiktorne odredbe

⁵² Pauković, Davor. *Usred oluje*, n. dj., str. 94-97.

⁵³ Ibid., str. 95.

⁵⁴ Ibid., str. 97.

⁵⁵ Ibid., str. 97.

svjedoče o tome da se intenzitet sukoba između dviju struja SKH povećao neposredno prije prihvatanja višestranačkog sustava.⁵⁶

U Hrvatskom socijalno-liberalnom savezu se u drugoj polovici 1989. godine intenziviralo planiranje budućih poteza, ali su istovremeno izbila prva unutarstranačka neslaganja. Najžešće su se sukobili Goldstein i Gotovac s Lerotićem. On je nakon toga dao ostavku na mjesto predsjednika Izvršnog odbora, a naslijedio ga je Kovačević. Stranku su u to vrijeme napustili i još neki članovi. Međutim, Lerotić se ubrzo odlučio povući iz politike, pa su se njegovi sljedbenici vratili u HSLS.⁵⁷

Mišljenje o postojanju društvenog interesa za uspostavu HSLS-a SSRNH je dostavio 2. listopada 1989. godine. RSPU ga naposljetku nije registrirao jer se SKH u to vrijeme, kao što je spomenuto, još uvijek nije opredijelio za uvođenje višestranačja. Ipak, pozitivno mišljenje SSRNH-a poboljšalo je položaj HSLS-a u javnosti i omogućilo mu nesmetanije provođenje pojedinih zamisli. Prva samostalna akcija HSLS-a održana je 8. listopada 1989. godine. Stranka je organizirala peticiju za vraćanje spomenika banu Josipu Jelačiću na tadašnji Trg Republike u Zagrebu. Odaziv građana bio je velik te su predstavnici HSLS-a predali prikupljene potpise u Gradsku skupštinu.⁵⁸

Davor Pauković napominje da se Hrvatski socijalno-liberalni savez krajem 1989. godine aktivnije uključio u obranu hrvatskih nacionalnih interesa i suprotstavljanje politici Slobodana Miloševića. Vlastima je 22. studenog upućen „Odlučan zahtjev“ povodom najavljenog srpskog mitinga u Ljubljani, o kojem je već bilo riječi u prethodnoj cjelini. Vodstvo HSLS-a je apeliralo na sve republičke organe da spriječe bilo kakve izgrede i pobrinu se za sigurnost građana. Nedugo zatim stranka je sastavila i „Adresu Saboru SR Hrvatske“. U njoj je istaknuta potreba za što bržim uvođenjem demokratskog političkog sustava i to prije svega zbog zaoštavanja srpske retorike.⁵⁹

Hrvatska demokratska zajednica je u drugoj polovici 1989. godine imala puno problema vezanih za frakciju okupljenu oko Marka Veselice i odnos s vlastima. Veseličina frakcija inzistirala je na tome da HDZ nije službeno formiran, a svoj stav su potkrijepili time što su se prozvali „HDZ-om u osnivanju“. Na poticaj iseljeničkih zajednica Tuđman i njegovi suradnici su nekoliko puta održali sastanke s njezinim članovima, ali pregovori su bili neuspješni. S

⁵⁶ Pauković, Davor. *Usred oluje*, n. dj., str. 102-103.

⁵⁷ Ibid., str. 108.

⁵⁸ Ibid., str. 108-110.

⁵⁹ Ibid., str. 111-112.

obzirom da nije postignuto rješenje, Veseličina frakcija je najavila da će izabrati drugačiji naziv za novo udruženje, koje su planirali pokrenuti. U međuvremenu je i znatno oslabila jer je u njezinim redovima došlo do raskola. Skupina predvođena braćom Veselica je 4. prosinca 1989. godine u Zagrebu osnovala Hrvatski demokratski savez. Njegovo ime je uskoro preoblikovano u Hrvatska demokratska stranka (HDS).⁶⁰

Vodstvo HDZ-a pokušavalo je u najbržem mogućem roku ishoditi zakonsku registraciju, a okončanje tog procesa postalo je još važnije otkako je Veseličina frakcija osporila legalnost stranke. Zbog toga su još u lipnju 1989. godine pokrenuli nove pregovore s članovima Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske.⁶¹ Međutim, SSRNH je stalno odgađao dostavljanje potrebne dokumentacije, pa je Republički sekretarijat za pravosuđe i upravu službeno evidentirao stranku tek nakon prihvaćanja višestranačkog sustava.⁶²

Unatoč svemu što se događalo, HDZ je u ovom razdoblju bio vrlo uspješan. Osnivači su puno pažnje posvetili javnoj vidljivosti, a u tu svrhu su izdana i dva broja „Biltena za članstvo“ te je pokrenut „Glasnik HDZ-a“.⁶³ Istovremeno se radilo na organizacijskom i financijskom jačanju stranke. Organizacijska struktura se uspostavljala kroz pripremu mreže podružnica na lokalnoj razini. U tom procesu bio je posebno važan Zagreb, kao glavni grad te ujedno sjedište Hrvatske demokratske zajednice. Kako bi se što uspješnije financirala, stranka je osnovala vlastito dioničko društvo pod nazivom Hrvatsko dioničko društvo (HDD) „Domovina“. Iseljenici su jako puno doprinijeli učvršćivanju HDZ-a, jer su vrlo rano počeli uspostavljati inozemne ogranke. Također, bez njihovih mnogobrojnih donacijama vodstvo ne bi moglo provoditi sve isplanirane aktivnosti.⁶⁴

⁶⁰ Knežević, Domagoj. *Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom*, n. dj., str. 100-109.

⁶¹ Ibid., str. 100.

⁶² Ibid., str. 132.

⁶³ Ibid., str. 103-104.

⁶⁴ Ibid., str. 112-113.

3.3. Priprema i rezultati izbora 1990. godine

Do kraja 1989. godine nije bilo konkretnih poteza koji bi upućivali na uvođenje višestranačja. Naglom ubrzavanju demokratizacije najviše je doprinio unutarstranački faktor, odnosno pobjeda reformske struje unutar SKH. Međutim, Davor Pauković ističe da su prije toga morala biti ispunjena još tri uvjeta. Prvi je bio međunarodni, a podrazumijevao je urušavanje komunističkog sustava u istočnoj Europi. Drugi čimbenik, federalni, uključivao je političku krizu na razini čitave SFRJ. Pritom se posebno ističe pokušaj organizacije srpskog mitinga u glavnom gradu Slovenije i provođenje antibirokratske revolucije u Srbiji. Posljednji, republički aspekt, odnosio se na aktivnosti koje su u Hrvatskoj provodili članovi oporbe. On je najsnažnije utjecao na poteze vlasti.⁶⁵

Najbolji primjer sve intenzivnijeg djelovanja opozicije je peticija Saboru SRH oko čijeg su se sadržaja zajednički dogovorile novonastale političke stranke i grupacije. Tekst je predstavljen na konferenciji za novinare sazvanoj 8. prosinca 1989. godine, a najvažniji zahtjev odnosio se na pripremu slobodnih višestranačkih parlamentarnih izbora u roku od mjesec dana. Također, najavljeno je da će potpisivanje peticije početi 10. prosinca.⁶⁶

Ovaj događaj reformska struja SKH iskoristila je za pokušaj pobjede nad konzervativnim članovima na predstojećem 11. Kongresu. Tada su ujedno planirali objaviti odluku o raspisivanju prijevremenih višestranačkih izbora i time preuzeti vodeću ulogu u procesu promjene političkog sustava. Predsjednik Predsjedništva CK SKH Stanko Stojčević podržao je reformiste, pa je 10. prosinca sazvaio neplaniranu sjednicu na kojoj su članovi tog tijela glasali o predloženoj inicijativi. Ona je iznenadila okupljene te je mnogi nisu podržali, ali je naposljetku ipak prihvaćena.⁶⁷

Predsjedništvo CK SKH je u obrazloženju ove odluke navelo da SKH nije htio požurivati raspisivanje izbora zato što još nisu bili stvoreni uvjeti za službeno ozakonjenje oporbe. Potom se naglašavalo da se opozicijske skupine nisu žalile na kratak period između njihove legalizacije i glasanja birača, pa da je zato i SKH suglasan s provođenjem prijevremenih izbora. Ovakvo stanje uopće nije odgovaralo stvarnosti, u kojoj su se vodili oštri sukobi između reformske i konzervativne frakcije.⁶⁸

⁶⁵ Pauković, Davor. *Usred oluje*, n. dj., str. 117-125.

⁶⁶ Ibid., str. 118-119.

⁶⁷ Ibid., str. 120-121.

⁶⁸ Ibid., str. 121-122.

Odmah nakon inicijative Predsjedništva, s njom su na sjednici upoznati i svi ostali članovi Centralnog komiteta SKH. Oni su se, kao i sudionici prethodnog sastanka, začudili tako naglim potezom. Neki članovi su se usprotivili takvom prijedlogu. Međutim, nisu uspjeli ugroziti zaključke Predsjedništva CK SKH, koji su bili glavna tema rasprave na 11. kongresu SKH.⁶⁹

U Zagrebu je od 11. do 13. prosinca 1989. godine organiziran 11. kongres Saveza komunista Hrvatske. Prijevremenim izborima i uvođenjem višestranačja bavila se Komisija za reformu političkog sistema. Ona je zasjedala dva dana zaredom i većina delegata podržala je predložene korijenite promjene. Posljednjeg dana Kongresa odlučeno je da se izbori ipak održe u redovitom terminu, zato što bi razlika u odnosu na prijevremene bila samo dva mjeseca. Također, za novog predsjednika CK SKH izabran je Ivica Račan koji se zalagao za reforme.⁷⁰

Unatoč zaključcima 11. kongresa, u SKH je još uvijek postojao određeni otpor demokratizaciji. Događaj koji je definitivno učvrstio položaj reformista bio je 14. izvanredni kongres Saveza komunista Jugoslavije. On je održan od 20. do 23. siječnja 1990. godine u beogradskom „Sava centru“, a sazvan je zbog rastuće gospodarske i političke krize u zemlji, o kojima je već bilo riječi. S obzirom na to da su Srbija i Slovenija imale potpuno suprotnu viziju budućeg uređenja SFRJ, njihov je međusobni sukob dominirao Kongresom. Slovenska delegacija napustila je zasjedanje 22. siječnja nakon što na 2. plenarnoj sjednici nije prihvaćen niti jedan njihov amandman. Amandmani su trebali biti uvršteni u „Deklaraciju 14. kongresa SKJ“, kao najvažniji dokument.⁷¹

Nakon ovog događaja predsjednik CK SKH Ivica Račan istaknuo je da se njegova delegacija protivi nastavku Kongresa u krnjem sastavu. Uskoro su takvo stajalište podržali predstavnici Bosne i Hercegovine, Makedonije te JNA. Spomenuta 2. plenarna sjednica okončana je zadnjeg dana Kongresa, ali on nikada nije dokraja dovršen, čime je formalno prestao postojati SKJ.⁷²

Članovi SKH su se, nakon burnog završetka posljednjeg Kongresa SKJ, okrenuli pripremi za nadolazeću predizbornu kampanju. Na sjednici Centralnog komiteta SKH organiziranoj 10. veljače prihvaćen je prijedlog o preoblikovanju imena stranke, čime je dodatno trebalo biti

⁶⁹ Pauković, Davor. *Usred oluje*, n. dj., str. 122.

⁷⁰ Ibid., 123-124.

⁷¹ Pauković, Davor. "Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada." *Suvremene teme: međunarodni časopis za društvene i humanističke znanosti*. 1 (2008), str. 22-29. <https://hrcak.srce.hr/file/55637> (20. 8. 2023.).

⁷² Ibid., str. 29.

naglašeno njezino reformsko usmjerenje. Novi naziv bio je Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena (SKH-SDP).⁷³

Sve događaje koji su prethodili konačnoj pobjedi reformske struje i prve poteze novog vodstva u intervjuu je sažeo član CK SKH Dušan Bilandžić. On je 16. veljače 1990. godine za dnevne novine „Slobodna Dalmacija“ izjavio da „nakon dugoga razdoblja kolebljivosti i neodređenosti vlastitoga političkog položaja, SKH doživljuje radikalnu preobrazbu“.⁷⁴

U međuvremenu je oporba bila začuđena time što se SKH opredijelio za višestranačje. Članovi opozicijskih organizacija odmah su kritizirali najavu o provedbi izbora u roku od mjesec dana te su pritom naglasili da je njihov zahtjev bio da se u tom roku pripreme uvjeti za njihovo raspisivanje. Kada se od prijevremenog izlaska na birališta ipak odustalo, novonastale stranke i dalje nisu bile zadovoljne predviđenim zakonodavnim okvirom. Najviše ih je smetalo to što im nije omogućeno davanje primjedbi na izborni zakon koji se upravo dovršavao.⁷⁵

Spomenuti zakon prihvaćen je 19. i 20. prosinca 1989. godine u Saboru SRH, ali njegove odredbe nikako nisu bile pogodne za provođenje slobodnih izbora. Iz tog razloga Predsjedništvo CK SKH tražilo je od Sabora da napravi zakonske promjene kako bi višestranački sustav mogao biti nesmetano uveden. Zatim je slično postupilo i Predsjedništvo Socijalističke Republike Hrvatske, zahtijevajući od Sabora da donese amandmane na „Ustav SRH“. Ovi amandmani trebali su omogućiti uvođenje novog političkog sustava. Sabor je 11. siječnja 1990. godine prihvatio sve navedene prijedloge te je započeo proces službene registracije političkih stranaka, izmjena „Ustava“ i donošenja novog izbornog zakona.⁷⁶

Za izdavanje registracija, kao što je već više puta naglašeno, bio je nadležan Republički sekretarijat za pravosuđe i upravu. Prva rješenja su izdana 5. veljače i to za osam stranaka. Opozicijska udruženja legalizirana tog dana bila su Hrvatska demokratska stranka, Hrvatska demokratska zajednica, Hrvatska kršćanska demokratska stranka (HKDS), Hrvatski-socijalno liberalni savez, Radikalno udruženje za Sjedinjene Evropske Države (RUSED) i Socijaldemokratska stranka Hrvatske (SDSH). Potvrde su dobile i dvije društveno-političke

⁷³ Pauković, Davor. *Usred oluje*, n. dj., str. 152.

⁷⁴ Bilandžić, Dušan. *Propast Jugoslavije i stvaranje moderne Hrvatske: eseji, članci, intervjui, analize, izvješća, izjave*. Zagreb, 2001., str. 38.

⁷⁵ Pauković, Davor. *Usred oluje*, n. dj., str. 140-142.

⁷⁶ Ibid., str. 141-142.

organizacije koje su još bile na vlasti. To su bili Savez komunista Hrvatske i Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske.⁷⁷

Sabor SRH je 14. veljače usvojio akt pod nazivom „Odluka o proglašenju Ustavnog zakona za provođenje Amandmana LIV do LXII na Ustav SRH“. Ovi amandmani su, uz ostalo, zajamčili jednakost pojedinaca i osnovne demokratske slobode. To se odnosilo na jednakost svih građana bez obzira na njihova društvena i politička opredjeljenja, slobodu tiska i drugih medija te slobodu govora i javnog okupljanja.⁷⁸

Za definiranje novog izbornog sustava bio je najvažniji „Zakon o izboru i opozivu odbornika i zastupnika“. Sabor je imenovao posebnu radnu skupinu pri Odboru za društveno-politički sistem koja je bila zadužena za izradu ovog akta. Najistaknutijih članovi te skupine bili su Branko Horvat, Žarko Puhovski, Branko Smerdel, Smiljko Sokol, Željko Olujić i Ivan Starčević. S obzirom da je bilo vrlo teško u kratkom roku prilagoditi tadašnji politički sustav novonastalim okolnostima, stručnjaci su smatrali da novi izborni zakon treba imati jednokratni karakter. Zbog takvog mišljenja opsežnija reorganizacija sustava prepuštala se demokratski izabranoj vlasti.⁷⁹

Činjenica da je izborni sustav samo djelomično modificiran, najbolje se vidi na primjeru ustrojstva Sabora SRH. Nenad Zakošek ističe da se on i dalje sastojao od tri dijela. To su bili Društveno-političko vijeće, Vijeće općina i Vijeće udruženog rada. Način izbora zastupnika promijenio se jedino za Društveno-političko vijeće, pa su građani u njega birali zastupnike općim i jednakim pravom za sve koji su punoljetni. U druga dva doma postupak je ostao isti. U slučaju Vijeća općina birači su imali opće pravo glasa. Međutim, ono je bilo nejednako jer je svaka općina, bez obzira na broj stanovnika, u Vijeće slala po jednog zastupnika. U posljednji dom Sabora, Vijeće udruženog rada, zastupnici su ulazili temeljem ograničenog i nejednakog prava glasa. Ovo je značilo da su birači morali biti ili zaposleni ili punoljetni učenici i studenti. Zbog spomenutog kriterija bili su izostavljeni svi ostali punoljetni građani.⁸⁰

Spomenutim aktom bila su uspostavljena dva tijela, od kojih je jedno vršilo kontrolu nad predizbornom kampanjom, a drugo se bavilo zakonitim provođenjem izbora. Članove oba tijela imenovao je Sabor Socijalističke Republike Hrvatske. Republički odbor za nadzor izbora pratio

⁷⁷ Đurić, Dragan, Bojan Munjin i Srđan Španović, ur. *Stranke u Hrvatskoj*. Zagreb: Radničke novine, 1990., str. 8.

⁷⁸ Budimir, Davorka. *Politička elita u Hrvatskoj 1986.-1990.*, n. dj., str. 72-74.

⁷⁹ Kasapović, Mirjana. *Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske*. Vol. 2. Alinea, 1993., str. 33-34.

⁸⁰ Zakošek, Nenad. *Politički sustav Hrvatske*. Fakultet političkih znanosti, 2002., str. 18.

je ugrožavaju li se prava kandidata na jednake uvjete u predizbornoj kampanji i prijavljivao nepravilnosti nadležnim državnim organima. Republička izborna komisija rukovodila je izborom i opozivom zastupnika nadzirući rad izbornih komisija u izbornim jedinicama.⁸¹

Izborni zakon Sabor je izglasao 15. veljače, a njegovi sastavljači su se odlučili za model apsolutnih većinskih izbora u dva kruga. Kandidat je u prvom krugu morao dobiti apsolutnu većinu glasova, tj. za njega je trebalo glasati više od 50% birača koji su izašli na izbore. Tamo gdje niti jedan kandidat nije postigao takav rezultat, dva tjedna nakon prvog održavao se drugi krug izbora. U njemu su se mogli natjecati samo oni kandidati koji su u prethodnom krugu osvojili više od 7% glasova, a pobjednik je bio onaj pojedinac kojeg je podržao najveći broj birača.⁸²

Autori izbornog zakona isticali su da se odlukom o primjeni apsolutnog većinskog sustava omogućava stvaranje jednostranačke vlade što će, u tadašnjim teškim ekonomskim i političkim okolnostima, zajamčiti stabilnost poretka. Ostale prednosti ovog modela bile su marginaliziranje ekstremnih organizacija te jednostavnost izbornih pravila. SKH-SDP podržao je u potpunosti ovu odluku, jer su čelnici stranke bili uvjereni da će pobijediti i na taj način osigurati najviše zastupničkih mjesta. HDZ je javno istakao da bi proporcionalni sustav bio pravedniji. Međutim, kao najvećoj oporbenoj stranci, odgovarali su mu i apsolutni većinski izbori. Manje oporbene stranke su se protivile propisanom izbornom modelu zato što je on davao prednost jakim strankama, a njih je prisiljavao na formiranje koalicija.⁸³

Predizborna kampanja službeno je počela 24. veljače 1990. godine. Kako bi mogli sudjelovati na izborima, kandidati su morali ostvariti preduvjet prikupljanja određenog broja potpisa građana. Za Društveno-političko vijeće bilo je potrebno 500, za Vijeće općina 400, dok je za Vijeće udruženog rada bilo dovoljno 200 potpisa. Prijedlog kandidata i potrebne potpise trebalo je do 2. travnja dostaviti izbornim komisijama, a one su u roku od tri dana morale objaviti liste kandidata.⁸⁴

Prva, od dviju najvažnijih predizbornih koalicija, bila Koalicija narodnog sporazuma (KNS). Ona je predstavljena javnosti 1. ožujka, a njezine najvažnije članice bile su Hrvatska demokratska stranka, Hrvatska kršćanska demokratska stranka, Hrvatska seljačka stranka

⁸¹ Milardović, Anđelko, ur. *Nove stranke Hrvatske '90: zbirka dokumenata novog višestranačkog izbornog sustava Hrvatske u 1990. godini*. Izdavačko trgovačko poduzeće Baranja, 1990., str. 21-23.

⁸² Pauković, Davor. *Usred oluje*, n. dj., str. 148.

⁸³ Ibid., str. 147-148.

⁸⁴ Ibid., str. 148-151.

(HSS), Hrvatski socijalno-liberalni savez i Socijaldemokratska stranka Hrvatske. KNS-u su se, kao izvanstranačke ličnosti, pridružili bivši sudionici Hrvatskog proljeća Srećko Bijelić, Savka Dabčević-Kučar, Dragutin Haramija, Ivan Supek i Miko Tripalo.⁸⁵

Druga koalicija zvala se Hrvatski demokratski blok (HDB). On je okupljen 4. travnja, neposredno prije prvog kruga izbora. Osim što je kasno formiran, stranke od kojih se sastojao nisu dogovorile zajednički program, kao što je to učinio KNS, nego su na izbore izašle svaka za sebe. Koaliciji su pristupili Demokratska akcija Hrvatske (DAH), Demokratska kršćanska stranka (DKS), Hrvatska demokratska zajednica, Hrvatska stranka (HS), Hrvatska stranka prava (HSP) i frakcija Hrvatske seljačke stranke na čelu s Ivanom Zvonimirom Čičkom.⁸⁶

Od stranaka koje su na izborima nastupale samostalno najvažnije su SKH-SDP i, posebno za daljnji rasplet jugoslavenske krize, Srpska demokratska stranka (SDS). U nastavku su opisane predizborne aktivnosti najistaknutijih aktera. To su KNS, HDZ, kao najjača članica Hrvatskog demokratskog bloka, SKH-SDP i SDS. Pritom nisu tematizirani stranački programi zato što se oni analiziraju putem arhiviranih snimki Radio Zagreba. Iznimka je SKH-SDP čiji je program u daljnjem tekstu ukratko predstavljen. Razlog je to što su magnetske vrpce sa zvučnim zapisima o programu ove stranke neupotrebljive. S obzirom da je SKH-SDP jedna od najvažnijih stranaka promatranog razdoblja, njezin program ne bi bilo dobro izostaviti iz ovog pregleda.

Koalicija narodnog sporazuma održala je prvi predizborni skup 17. ožujka 1990. godine u dvorani Cibona u Zagrebu. Uvodni govor tom je prigodom održao Miko Tripalo, a završni Savka Dabčević-Kučar. Nedugo zatim slično događanje održalo se u Splitu. KNS je imao završni skup na zagrebačkom Kaptolu 20. travnja. Unatoč tome što je svojim djelovanjem zainteresirao javnost, KNS je bio vrlo heterogen i zato nije mogao ostvariti predviđene ciljeve.⁸⁷

Hrvatska demokratska zajednica organizirala je na početku predizborne kampanje I. opći Sabor. On je održan 24. i 25. veljače u Koncertnoj dvorani „Vatroslav Lisinski“. Sabor je bio poseban po tome što je u njemu sudjelovala velika delegacija iseljenika od kojih su neki po

⁸⁵ Đurić, Dragan, Bojan Munjin i Srđan Španović, ur. *Stranke u Hrvatskoj*, n. dj., str. 111-113.

⁸⁶ Ibid., str. 51.

⁸⁷ Pauković, Davor. *Usred oluje*, n. dj., str. 161-165.

prvi puta bili u Hrvatskoj. Drugi dan zasjedanja birano je vodstvo stranke. Za predsjednika HDZ-a ponovno je izabran Franjo Tuđman, dok je glavni tajnik postao Stjepan Mesić.⁸⁸

U travnju je HDZ imao dva velika predizborna skupa. Prvi je bio na zagrebačkom Trgu Francuske republike, a drugi je, u razmaku od tjedan dana, održan u Splitu. Na oba događaja govorio je Tuđman i na njima se okupilo više desetaka tisuća ljudi.⁸⁹ Ovako velik broj sudionika pokazuje da se stranka razvijala i dobivala na popularnosti puno brže od ostalih opozicijskih organizacija. Zbog toga Goran Čular ističe da se tijekom predizborne kampanje Hrvatska demokratska zajednica transformirala u nacionalni pokret.⁹⁰

Predizborni skupovi SKH-SDP-a održani su tijekom ožujka i travnja. Prvi je bio u zagrebačkom Domu sportova, a drugi na splitskoj Rivi. Ivica Račan govorio je na oba okupljanja.⁹¹ U izbornom programu SKH-SDP-a puno je pažnje posvećeno isticanju reformiranosti stranke i njezinoj predanosti načelima demokracije. Najvažnije teme obrađene u dokumentu odnose se na ekonomiju i državno uređenje. U ekonomskoj politici je naglašena opredijeljenost za tržišno gospodarstvo, ali uz stalnu brigu o socijalnim pravima radnika. Po pitanju državnog uređenja SKH-SDP se opredijelio za suverenost Hrvatske unutar federativne jugoslavenske zajednice. Osim toga, stranka se dotakla i vanjskopolitičkih pitanja. Pritom je naglašeno da je za cjelokupni razvoj države ključno da ona bude europski orijentirana.⁹²

Srpska demokratska stranka bila je najvažnija politička organizacija Srba u Hrvatskoj. Osnivačka skupština organizirana je u Kninu pred početak predizborne kampanje, točnije 17. veljače 1990. godine. Za predsjednika stranke izabran je Jovan Rašković. Glavninu podrške SDS je dobivao od srpskog stanovništva koje je živjelo u srednjoj Dalmaciji i južnoj Lici, pa je do izbora na tom području formiran velik broj stranačkih ogranaka. Početkom ožujka održan je veliki miting Srba na Petrovoj gori na kojem su sudjelovali istaknuti članovi SDS-a.⁹³

U vrijeme prve višestranačke predizborne kampanje provedene su različite ankete kako bi se doznalo mišljenje birača o političkim strankama te predvidio mogući ishod izbora, a takva praksa je uobičajena i danas. Rezultati istraživanja provedenog na Fakultetu političkih nauka u

⁸⁸ Knežević, Domagoj. *Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom*, n. dj., str. 162-172.

⁸⁹ Pauković, Davor. *Usred oluje*, n. dj., str. 160-161.

⁹⁰ Kasapović, Mirjana, Vlatko Cvrtila, Ivan Šiber, Nenad Zakošek, Goran Čular, Zdravko Petak, Inge Perko Šeparović i Smiljana Leinert Novosel. *Hrvatska politika 1990.-2000: izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj*. Vol. 1. Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2001., str. 125-126.

⁹¹ Pauković, Davor. *Usred oluje*, n. dj., str. 154-155.

⁹² Đurić, Dragan, Bojan Munjin i Srđan Španović, ur. *Stranke u Hrvatskoj*, n. dj., str. 273-285.

⁹³ Knežević, Domagoj. "Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvoga višestranačkog Sabora." *Časopis za suvremenu povijest* 43, no. 1 (2011), str. 9-13. <https://hrcak.srce.hr/67514> (20. 8. 2023.).

Zagrebu (današnji Fakultet političkih znanosti) pokazalo je koje kategorije stanovništva su najčešće glasale za određenu političku stranku. Ivan Grdešić ističe da je KNS, kao koalicija centra, imao najmanje posebnosti. HDZ je po svojim osobinama bio stranka desnice, dok je SKH-SDP imao lijevu orijentaciju. Za SDS su gotovo isključivo glasali birači srpske nacionalnosti.⁹⁴

Prvi izborni krug održan je 22. i 23. travnja 1990. godine. Njegovi rezultati pokazali su dominaciju Hrvatske demokratske zajednice. Na drugom mjestu je bio Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena, a na trećem se nalazila Koalicija narodnog sporazuma. Srpska demokratska stranka dobila je po jednog zastupnika u sva tri Vijeća Sabora. Nakon dva tjedna, 6. i 7. svibnja, održan je drugi krug koji je potvrdio dotadašnje stanje. Redoslijed triju spomenutih sudionika ostao je nepromijenjen, dok je SDS dobio još dva zastupnika u Vijeću općina. HDZ je u Društveno-političkom vijeću, jedinom domu Sabora za kojeg je reformiran izborni postupak, imao dvotrećinsku većinu. To mu je omogućilo formiranje jednostranačke vlade, što je i bio jedan od glavnih ciljeva izbornog zakona.⁹⁵

Službena primopredaja vlasti bila je završni čin propasti komunizma u Hrvatskoj. Razdoblje između završetka izbora i tog događaja obilježio je inscenirani napad na predsjednika benkovačkog ogranka SDS-a Miroslava Mlinara koji se dogodio 19. svibnja. SDS je nakon izbora značajno zaoštrio retoriku, a nakon navedenog incidenta stranka je najavila da njezini zastupnici neće prisustvovati prvoj sjednici Sabora. Unatoč tome, pripreme za konačni prelazak na demokratski oblik vlasti protjecale su vrlo mirno. Vrhunac tog procesa bila je svečana sjednica Sabora održana 30. svibnja. Na njoj je predsjednik Sabora postao Žarko Domljan. Za predsjednika Predsjedništva SRH izabran Franjo Tuđman, dok su članovi tog tijela bili Krešimir Balenović, Dušan Bilandžić, Dalibor Brozović, Josip Manolić, Antun Vrdoljak i Miloško Vučković. Dužnost predsjednika Izvršnog vijeća Sabora (naziv za tadašnju republičku vladu) preuzeo je Stjepan Mesić.⁹⁶

⁹⁴ Grdešić, Ivan, Mirjana Kasapović, Ivan Šiber i Nenad Zakošek. *Hrvatska u izborima '90*. Naprijed, 1991., str. 66-75.

⁹⁵ Pauković, Davor. *Usred oluje*, n. dj., str. 178-181.

⁹⁶ Ibid., str. 189-192.

4. Provedba istraživanja

4.1. Arhivirane snimke Radio Zagreba

Na početku dijela koji se odnosi na provedbu istraživanja, još jednom je važno istaknuti da su svi zvučni zapisi upotrijebljeni u radu vlasništvo Hrvatske radiotelevizije. Oni su presnimljeni autorici teksta uz dopuštenje HRT-a, a dodatno su zaštićeni digitalnim zvučnim žigom. Sadržaj audio materijala koristi se isključivo za provedbu istraživanja.

Iz informacija dostupnih na službenoj internetskoj stranici Hrvatske radiotelevizije vidljivo je da se organizacijska cjelina zadužena za arhivsko gradivo naziva „Radna jedinica Arhivi i programsko gradivo“. Spomenuta radna jedinica nalazi se unutar „Poslovne jedinice Produkcija“.⁹⁷ U nastavku teksta se, zbog lakšeg razumijevanja, koristi jednostavniji naziv Arhiv Hrvatske radiotelevizije (HRT-a). Njega u svom tekstu upotrebljava i Jasmina Tunjić.⁹⁸

Već je ranije spomenuto da se ciklus emisija, upotrijebljen u istraživanju, zove „U susret izborima“. Ovaj ciklus počeo se emitirati 26. veljače 1990. godine, odnosno dva dana nakon službenog početka predizborne kampanje, a završio je dan prije prvog izbornog kruga, tj. 21. travnja. Emisije su se mogle poslušati svakog radnog dana u 17 sati i 5 minuta na Prvom programu Radio Zagreba, a svaka se reprizirala sljedećeg dana u 11 sati i 30 minuta na njegovom Drugom programu.⁹⁹

Najveći dio ciklusa emisija „U susret izborima“ bio je posvećen predstavljanju političkih stranaka, odnosno njihovih predizbornih programa. Sve stranke pritom su dobile zaseban termin. Međutim, šest emisija se razlikovalo od ostalih. U tri su bili pozvani predstavnici Republičkog odbora za nadzor predizborne kampanje i Republičke izborne komisije. U četvrtoj emisiji, pod naslovom „Mjere osiguranja u izbornim kampanjama“, politolozi i povjesničari su uspoređivali provođenje nadzora tijekom predizbornih kampanja u prošlosti sa suvremenim načinom kontrole. Peta emisija, koja nosi naziv „Svjedočanstva“, donosila je sažetak sastanka najviših dužnosnika SRH s predstavnicima dvadeset novoosnovanih političkih stranaka. S obzirom na to da se istraživanje bavi programima političkih stranaka tijekom predizborne kampanje, ove emisije su iz njega izostavljene.¹⁰⁰

⁹⁷ Hrvatska radiotelevizija. *Službena internetska stranica*. <https://o-nama.hrt.hr/organizacija/tko-je-tko-na-hrt-u-3673> (20. 8. 2023.).

⁹⁸ Tunjić, Jasmina. "Arhiv HRT." @rhivi, br. 3 (2018): 25-26. <https://hrcak.srce.hr/220316> (20. 8. 2023.).

⁹⁹ Radio Zagreb. *Ciklus emisija "U susret izborima"*. Hrvatska radiotelevizija, 1990.

¹⁰⁰ Ibid.

Naslov šeste emisije je „Sučeljavanje stranaka“. U njoj je šest stranaka istovremeno predstavilo svoje predizborne programe. Ona se koristi u istraživanju jer se sadržajno poklapa s njegovom temom.¹⁰¹

Tema preostale trideset i četiri emisije bili su, kao što je istaknuto, programi stranaka. Međutim, i u ovoj skupini se pet emisija, puštenih pred kraj kampanje, razlikovalo od ostatka. U dvije emisije nisu predstavljene pojedinačne stranke nego koalicije, dok su u tri gostovale stranke koje su već jednom bile u ciklusu emisija „U susret izborima“. Od koalicija su pozvani Europska zelena lista (EZL) i Koalicija narodnog sporazuma.¹⁰²

EZL-u i KNS-u je to bilo prvo gostovanje na Radio Zagrebu jer su bili formirani u toku predizborne kampanje, a neke njihove članice u međuvremenu su već bile predstavljene svaka za sebe. Stranke koje su se pojavile dva puta pripadale su skupini najvažnijih. To su bile Hrvatska demokratska zajednica, Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena i Socijalistički savez – Savez socijalista Hrvatske (SS-SSH), kako se u međuvremenu preimenovao Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske.¹⁰³



Slika 1. Zvučni zapisi u spremištu Arhiva HRT-a (fotografirano 3. 2. 2023. u Arhivu HRT-a)

Svi zvučni zapisi čuvaju se u spremištu Arhiva HRT-a (Slika 1). Od 2006. godine Odjel Fono gradiva provodi digitalizaciju cjelokupnog gradiva kako bi se osiguralo njegovo dugoročno očuvanje i mogućnost korištenja.¹⁰⁴

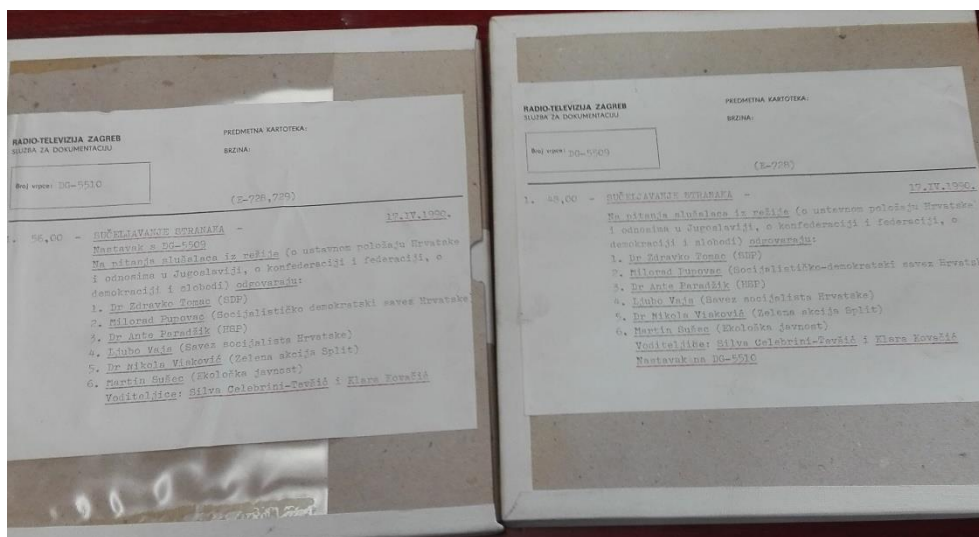
¹⁰¹ Radio Zagreb. *Ciklus emisija "U susret izborima"*.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Tunjić, Jasmina. "Arhiv HRT", str. 25-26.

Ciklus emisija „U susret izborima“ je digitaliziran, ali se čuva i u fizičkom obliku, na magnetskim vrpčama. Svaka magnetska traka sadržava jednu emisiju te su pojedinačno stavljene u papirnate omote. Na omotima su napisani osnovni podaci o pripadajućem zvučnom zapisu (Slika 2). Tehnički podaci su broj vrpce, trajanje i datum nastanka audio zapisa. Ostale informacije se odnose na sadržaj, a navedeni su naslov te sažetak emisije s imenima gostiju i urednika.¹⁰⁵



Slika 2. Papirnati omoti magnetskih vrpce (fotografirano 3. 2. 2023. u Arhivu HRT-a)

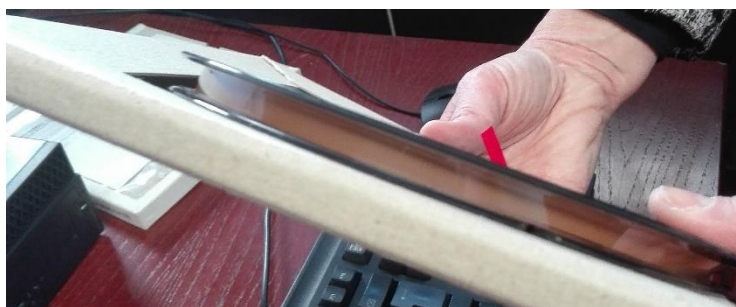
Jasmina Tunjić ističe da sadržaj pohranjen na magnetskim vrpčama predstavlja prioritet u procesu digitalizacije arhivskih zapisa. Razlog tome je brzo propadanje ove vrste medija.¹⁰⁶ Prema definiciji dostupnoj u mrežnom izdanju Hrvatske enciklopedije, magnetska vrpca je „nosač s feromagnetskom površinom koji služi za elektromagnetsko snimanje (zapisivanje) i reprodukciju (čitanje) zvukovnih, slikovnih ili računalnih informacija. Sastoji se od vrpce od plastike (poliester) prekrivene tankim slojem feromagnetskog materijala, što može biti prah čistoga željeza, željeznog oksida, kromova dioksida te mješavine kobalta sa čistim željezom ili željeznim oksidom“.¹⁰⁷

Spomenuti prah se s vremenom počne ljuštiti s plastike, ali proces propadanja površine ne događa se jednakom brzinom na svim magnetskim vrpčama. Na Slikama 3 i 4, jedna ispod druge, su prikazane dvije magnetske vrpce. One su u spremište stavljene približno u isto vrijeme. Na prvog je površina u potpunosti neoštećena, dok je na drugoj uništena.

¹⁰⁵ Radio Zagreb. *Ciklus emisija "U susret izborima"*.

¹⁰⁶ Tunjić, Jasmina. "Arhiv HRT", n. dj. str. 25.

¹⁰⁷ Magnetska vrpca. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38055> (20. 8. 2023.).



Slika 3. Magnetska vrpca neoštećene površine (fotografirano 3. 2. 2023. u Arhivu HRT-a)



Slika 4. Magnetska vrpca s oštećene površine (fotografirano 3. 2. 2023. u Arhivu HRT-a)

Iz prethodno navedenog razloga neupotrebljivo je ukupno trinaest emisija iz ciklusa „U susret izborima“. Zbog stjecanja cjelovite slike o prvoj višestranačkoj predizbornoj kampanji potrebno je navesti nazive stranaka i koalicija čije predstavljanje nije moglo biti uvršteno u istraživanje. Od manje važnih stranaka to su Jugoslavenska samostalna demokratska stranka (JSDS), Hrvatska kršćanska demokratska stranka, Hrvatska stranka prava, Demokratska akcija Hrvatske, Stranka Jugoslavena (SJ), Stranka nezavisne demokracije (SND), Demokratska kršćanska stranka, Socijalnodemokratski savez Hrvatske – Jugoslavije (SDSH-J).¹⁰⁸

Među važnijim strankama neupotrebljiva je emisija u kojoj se Hrvatska demokratska zajednica predstavljala drugi puta. Neupotrebljive su i obje magnetske vrpce s gostovanjima Saveza komunista Hrvatske – Stranke demokratskih promjena. Zbog toga je, kao što je već naglašeno u potpoglavlju „Priprema i rezultati izbora 1990. godine“, sažetak predizbornog programa ove stranke morao biti naveden iz literature. Uz to, neupotrebljiva je vrpca s programom Koalicije narodnog sporazuma, a njezin program također ne bi bilo dobro izostaviti iz istraživanja. S

¹⁰⁸ Radio Zagreb. *Ciklus emisija "U susret izborima"*.

obzirom na to da su ostala sačuvana predstavljanja nekoliko njezinih članica, među kojima je i ono Hrvatskog socijalno-liberalnog saveza, ovaj nedostatak nadomješta analiza njihovih programa. Također, neupotrebljiv je drugi dio emisije „Sučeljavanje stranaka“. Ona je zbog dužine pohranjena na dvije različite magnetske vrpce, pa je prvi dio ostao neoštećen.¹⁰⁹

U istraživanju su korištene ukupno dvadeset i dvije emisije. Najkraća emisija traje 14 minuta i 27 sekundi, a najduža 47 minuta i 56 sekundi. Ostalih dvadeset emisija u prosjeku traje 30 minuta, s neznatnim odstupanjima. Sveukupno trajanje arhiviranog materijala iznosi 10 sati 55 minuta i 49 sekundi.

Osim očuvanosti medija i dužine arhiviranih snimki, za istraživanje je iznimno važno spomenuti i kvalitetu zvuka, jer o njoj izravno ovisi uspješnost procesa transkripcije. Kvaliteta zvuka je zadovoljavajuća kod većine zvučnih zapisa, a u tri slučaja je smanjena zbog pojave jeka. Dvije stranke i jedna koalicija gostovale su emisijama čija je kvaliteta lošija. To su Pokret za konfederaciju (PZK) i Socijalistički savez – Savez socijalista Hrvatske te Europska zelena lista. U prvoj arhiviranoj snimci jeka počinje od 5. minute. Jeka je u drugom zvučnom zapisu prisutna od 7. minute i postaje sve jača, dok se u trećoj emisiji jeka čuje od 1. minute i pri kraju prestaje.¹¹⁰

Za kvalitetu zvuka vezana je još jedna karakteristika korištenih audio zapisa. To je digitalni zvučni žig (engl. *digital audio watermark*), a on je podvrsta digitalnog vodenog žiga (engl. *digital watermark*). Goran Horak, Ivan Murat i Milan Domazet definiraju digitalni vodeni žig kao „informaciju pohranjenu u neki signal. Taj signal je najčešće multimedijalni zapis, zvuk, slika, video“.¹¹¹ Autori također naglašavaju da se ovaj postupak provodi iz različitih razloga, a najvažniji su „zaštita autorskih prava, provjera autentičnosti signala ili dodavanje određenih informacija kao što su autor, godina izdanja i slično“.¹¹²

Digitalni zvučni žig se u arhiviranim snimkama pojavljuje u nepravilnim intervalima, odnosno svakih 10 do 14 sekundi. U svim zvučnim zapisima ima isti sadržaj. U prvoj sekundi glasi „Arhiva Hrvatske radiotelevizije“. Nakon toga naizmjenično se pojavljuju sintagme „Arhiva HRT“ i „HRT arhiva“.¹¹³

¹⁰⁹ Radio Zagreb. *Ciklus emisija "U susret izborima"*.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Horak, Goran, Ivan Murat i Milan Domazet. "Digitalni Vodeni Žig." Fakultet elektrotehnike i računarstva Sveučilišta u Zagrebu, 2010., str. 1.

[https://www.fer.unizg.hr/download/repository/Digitalni_Vodeni_Zig\[1\].pdf](https://www.fer.unizg.hr/download/repository/Digitalni_Vodeni_Zig[1].pdf) (20. 8. 2023.).

¹¹² Horak, Goran, Ivan Murat i Milan Domazet. "Digitalni Vodeni Žig", str. 1.

¹¹³ Informacije o digitalnom zvučnom žigu dobivene su preslušavanjem jednog audio zapisa.

4.2. Alati za obradu zvuka i analizu teksta

Ranije je spomenuto da je za pretvaranje zvuka u tekst odabran alat koji je inkorporiran u Microsoft Word, a za analizu teksta alat pod nazivom Voyant Tools. Oni su prije korištenja morali zadovoljiti dva uvjeta. Prvi je da su morali moći prepoznati i obrađivati zvučne zapise, odnosno tekstove, na hrvatskom jeziku. Drugi uvjet je da su morali biti besplatni. Alat sadržan u Microsoft Wordu i Voyant Tools jedini su ispunili oba uvjeta.

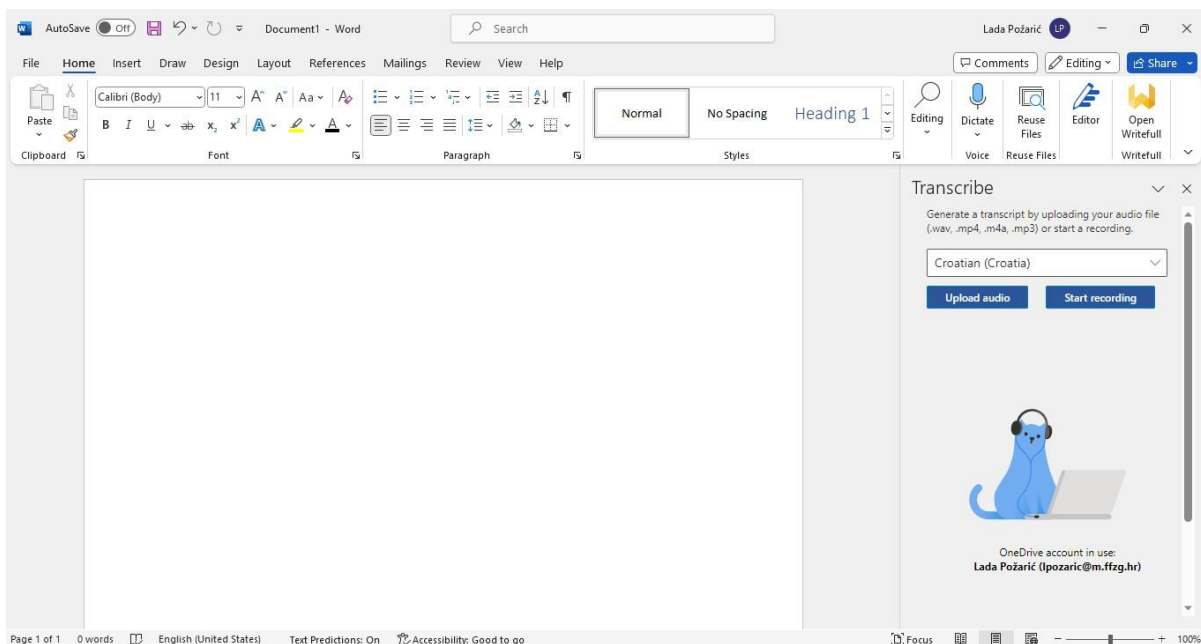
U daljnjem tekstu su navedene karakteristike alata te je opisan način na koji rade. Zbog uočljivosti su opcije, koje se odabiru u sučeljima alata, napisane velikim početnim slovom i kurzivom. Opcije alata u Microsoft Wordu navedene su na hrvatskom i engleskom jeziku, jer je njegovo sučelje na engleskom. Sučelje alata Voyant Tools je na hrvatskom jeziku, pa su opcije napisane samo na hrvatskom.

Alat za transkripciju sastavni je dio programskog paketa Microsoft 365, odnosno verzije 2306 programa Microsoft Word.¹¹⁴ On je besplatan, ali postoje određena ograničenja koja su navedena na službenoj internetskoj stranici Microsofta. Zvučni zapisi koji se transkribiraju ne smiju biti veći od 200 MB, a ukupno se 5 sati mjesečno može pretvoriti u tekst.¹¹⁵ Arhivirane snimke koje su upotrijebljene u ovom radu, zbog dužine od približno 11 sati, transkribirane su tri mjeseca zaredom.

Kada se u Microsoft Wordu odabere opcija *Transkribiraj* (engl. *Transcribe*), s desne strane se otvori prozor (Slika 5). Na vrhu prozora napisani su tipovi datoteka koje alat može učitati. To su datoteke s ekstenzijama .wav, .mp4, .m4a i .mp3. U prvom koraku se mora definirati jezik transkripcije i odabrati opcija *Učitaj zvučni zapis* (engl. *Upload audio*), koja se nalazi na vrhu prozora. Svi audio zapisi koji se transkribiraju prethodno moraju biti spremljeni na računalo.

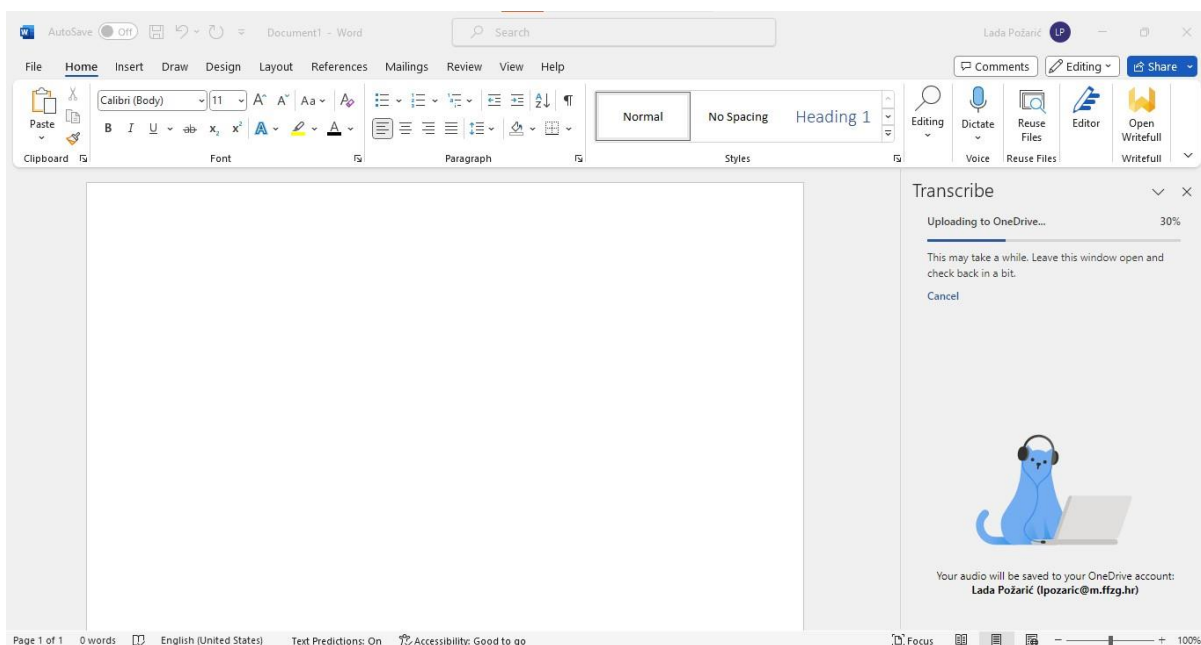
¹¹⁴ Microsoft Word. *Alat za transkripciju*. https://support.microsoft.com/en-us/office/transcribe-your-recordings-7fc2efec-245e-45f0-b053-2a97531ecf57#ID0EDF=Word_for_the_web (20. 8. 2023.).

¹¹⁵ Microsoft. *Službena internetska stranica*. <https://answers.microsoft.com/en-us/msoffice/forum/all/365-transcription-300-minutes-limit/d3f1ae6d-a358-49b4-8d33-871111b8b9ee> (20. 8. 2023.).



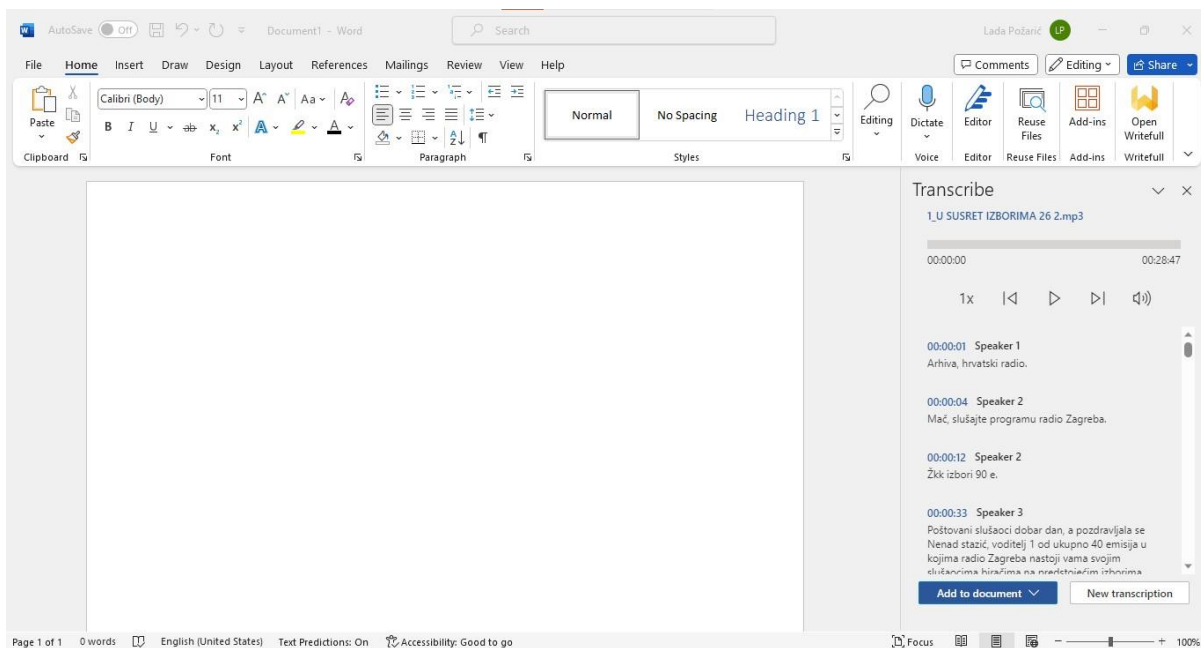
Slika 5. Opcija *Transkribiraj* u Microsoft Wordu (slika zaslona 20. 8. 2023.)

U drugom koraku zvučni zapis se učitava, što se vidi u gornjem dijelu prozora (Slika 6). Vrijeme potrebno za učitavanje ovisi o njegovoj dužini. Najkraćoj arhiviranoj snimci za učitavanje je bila potrebna 1 minuta i 40 sekundi, a najduža se učitavala 2 minute i 40 sekundi. Ostali audio zapisi su se u prosjeku učitavali 2 minute i 10 sekundi.



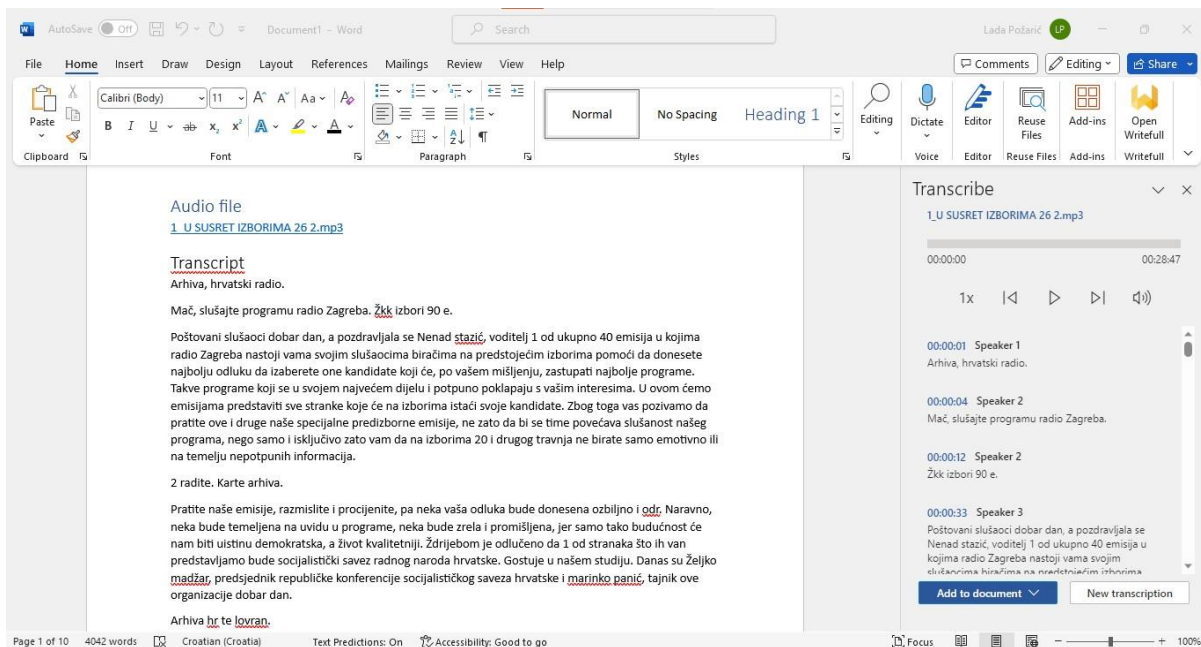
Slika 6. Učitavanje zvučnog zapisa u Microsoft Wordu (slika zaslona 20. 8. 2023.)

Kada alat u Microsoft Wordu završi transkripciju, u spomenutom prozoru se odmah prikaže tekst (Slika 7).



Slika 7. Prikaz transkribiranog teksta u Microsoft Wordu (slika zaslona 20. 8. 2023.)

Transkript se na kraju mora dodati u Wordov dokument. Kako bi se to napravilo, potrebno je s lijeve strane donjeg dijela prozora odabrati opciju *Dodaj u dokument* (engl. *Add to document*). Izgled dokumenta nakon odabira ove opcije prikazan je na Slici 8.

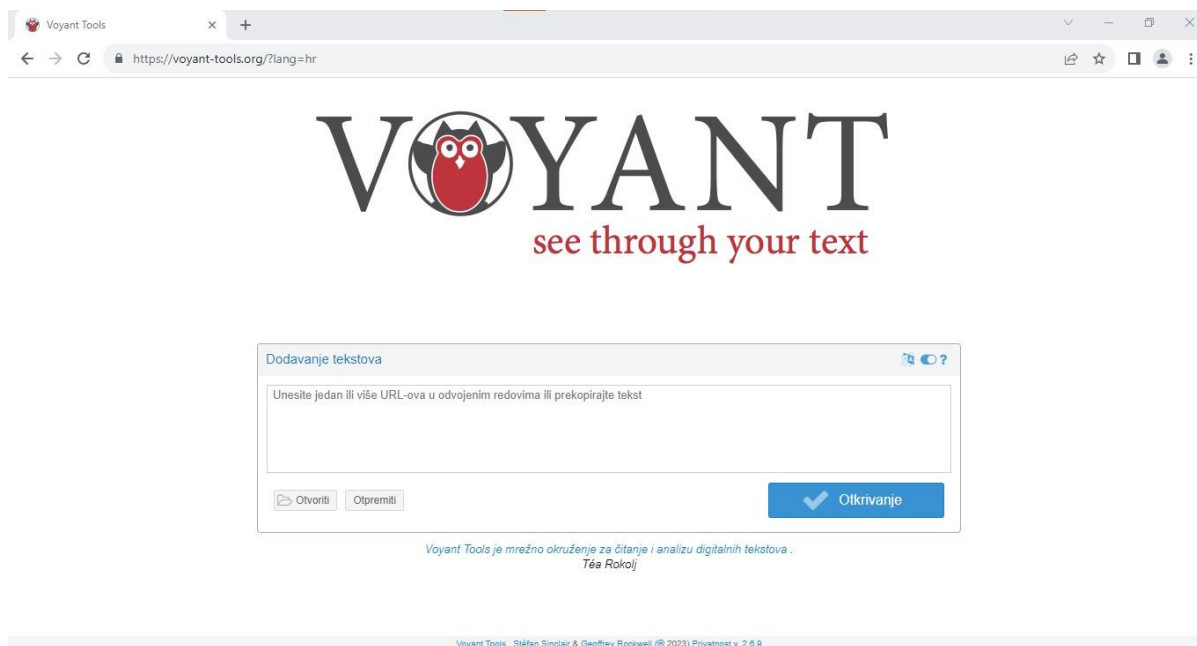


Slika 8. Opcija *Dodaj u dokument* u Microsoft Wordu (slika zaslona 20. 8. 2023.)

Voyant Tools je na službenim internetskim stranicama definiran kao „mrežno okruženje za čitanje i analizu digitalnih tekstova. To je znanstveni projekt osmišljen kako bi studentima i znanstvenicima koji se bave digitalnom humanistikom, kao i široj javnosti, olakšao praksu

čitanja i interpretacije tekstova“.¹¹⁶ Ova definicija sugerira da Voyant Tools nije jedinstven alat. U njega je ugrađeno više alata. Zato se u daljnjem tekstu, umjesto riječi alat, koristi sintagma skup alata.

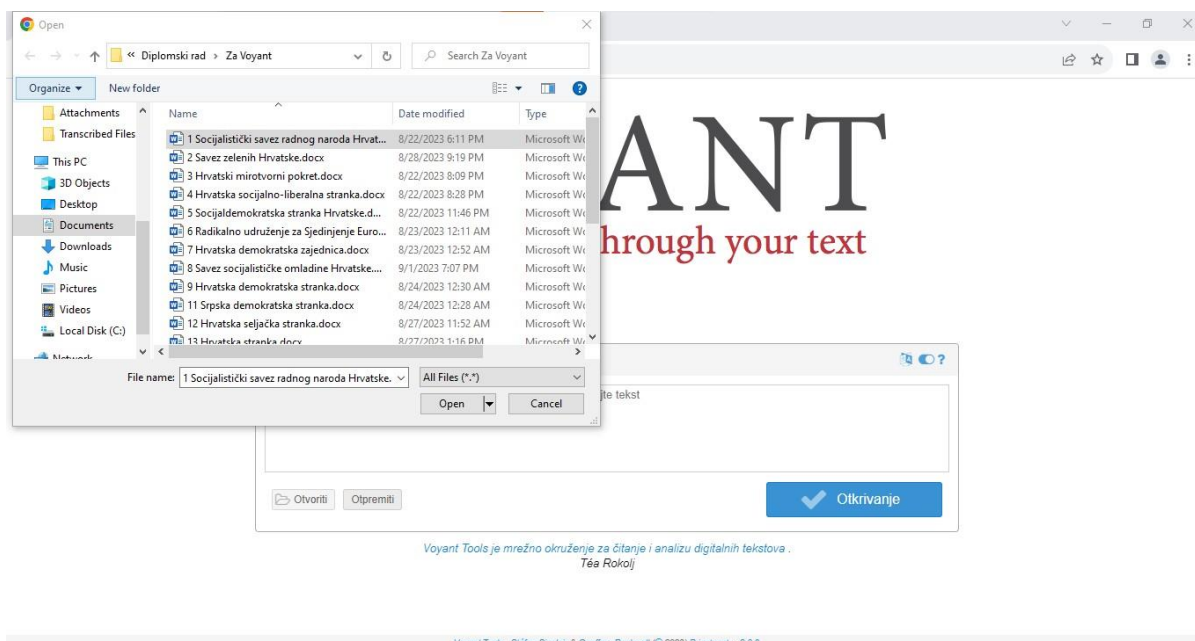
Proces analize teksta započinje odabirom *Jezika sučelja*. Ova opcija nalazi se u gornjem desnom kutu početne stranice. Izgled sučelja skupa alata na hrvatskom jeziku prikazan je na Slici 9.



Slika 9. Sučelje skupa alata Voyant Tools na hrvatskom jeziku (slika zaslona 20. 8. 2023.)

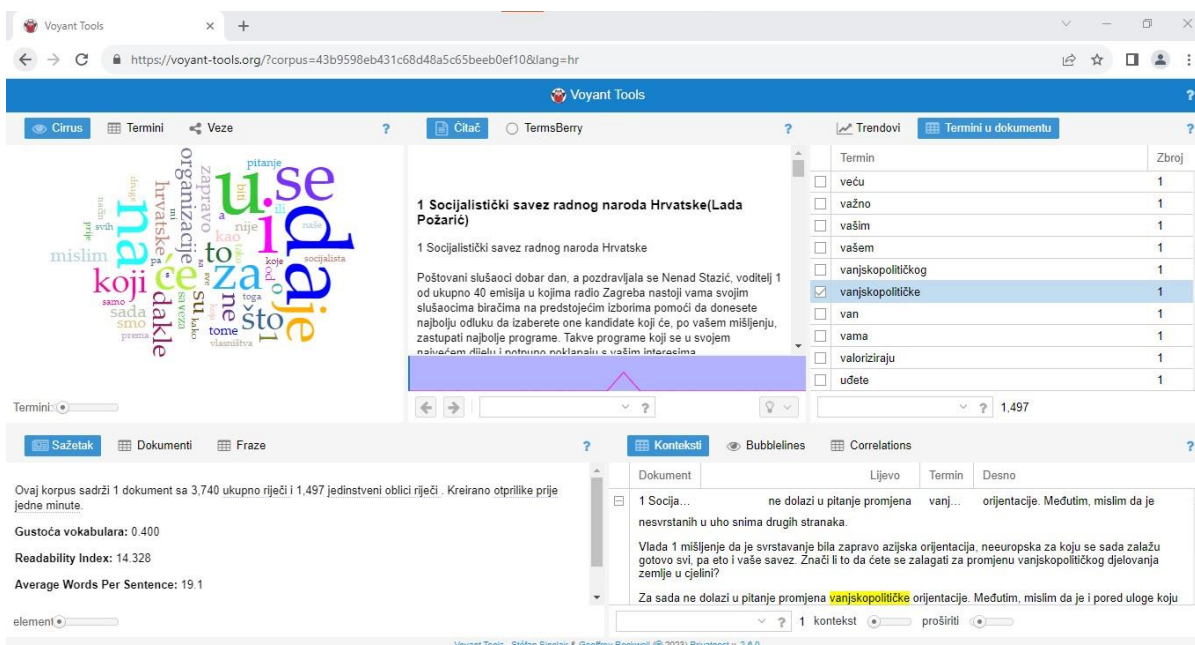
Sljedeći korak je odabir teksta za analizu. Korisnik može u skup alata učitati dokumente s vlastitog računala odabirom opcije *Otpremi* u donjem lijevom kutu početne stranice (Slika 10).

¹¹⁶ Sinclair, Stéfan and Geoffrey Rockwell, 2016. *Voyant Tools*. Web. <https://voyant-tools.org/docs/#!/guide/about> (20. 8. 2023.).



Slika 10. Opcija *Otpremi* u skupu alata Voyant Tools (slika zaslona 20. 8. 2023.)

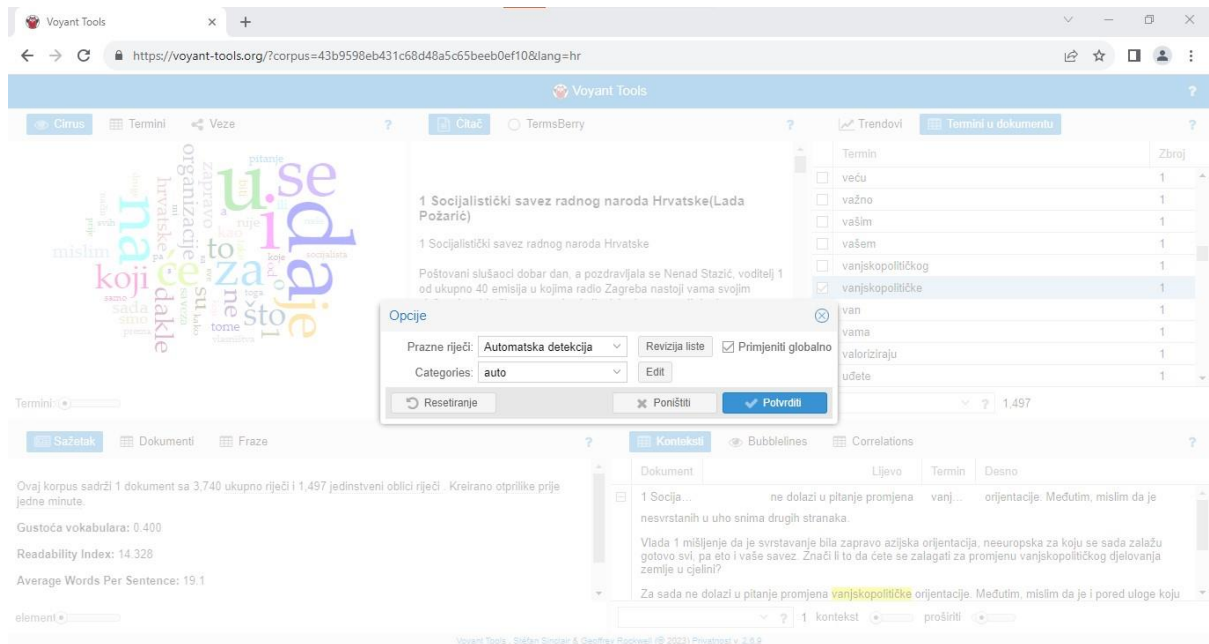
Nakon učitavanja prikazuje se analiza teksta. Već je ranije naglašeno da se Voyant Tools sastoji od više alata. Oni se mogu podijeliti u dvije skupine. Prvi su alati za analizu teksta, a drugi za vizualizaciju. U istraživanju se koriste dva alata za analizu teksta. To su *Termini u dokumentu* i *Konteksti*, a oba se nalaze na desnoj strani slike 11.



Slika 11. Prikaz analize teksta u skupu alata Voyant Tools (slika zaslona 20. 8. 2023.)

Alat *Termini u dokumentu* se nalazi u gornjem desnom kutu Slike 11. To je tablični prikaz svih termina koji se nalaze u tekstu, a uz to je navedeno koliko se puta određena riječ u njemu

pojavi. *Termini u dokumentu* sadrže i dodatnu opciju, koja se zove *Zaustavne riječi* (engl. *Stopwords*). Ona omogućava kreiranje popisa riječi koje nemaju puno značenje. Kada se aktivira ova opcija, alat prikazuje samo riječi s punim značenjem. To smanjuje broj riječi na koje korisnik treba obratiti pažnju te ubrzava proces analize teksta. Opcija *Zaustavne riječi* prikazana je na slici 12.



Slika 12. Opcija *Zaustavne riječi* u skupu alata Voyant Tools (slika zaslona 20. 8. 2023.)

Drugi alat, *Konteksti*, smješten je u donjem desnom kutu Slike 11. U njemu je svaka riječ prikazana s kontekstom u kojem se nalazi. Pritom je navedeno nekoliko rečenica koje se nalaze iza i ispred pojedine riječi.

4.3. Primjena alata i rezultati

Transkripti dobiveni alatom za pretvaranje zvuka u tekst, koji je inkorporiran u Microsoft Word, su zadovoljavajući. Međutim, u sebi sadrže velik broj pogrešaka, koje je moguće podijeliti u tri skupine. Prva se odnosi na one pogreške koje ovise isključivo o unutarnjim faktorima, odnosno tehničkim mogućnostima alata za transkripciju. Druga i treća skupina pogrešaka vezane su za vanjske čimbenike, tj. za digitalni zvučni žig i jeku.

Sve vrste pogrešaka detaljnije su objašnjene u nastavku teksta, a za potrebe njihovog otkrivanja preslušane su dvije emisije iz ciklusa „U susret izborima“ i uspoređene s transkriptima. Prikaz pogrešaka vezanih za tehničke mogućnosti alata i digitalni zvučni žig napravljen je uz pomoć arhivirane snimke i transkripta u kojem je predstavljen Socijalistički savez – Savez socijalista Hrvatske, dok je za opisivanje problema s jekom korišteno gostovanje Europske zelene liste. Iz transkripata su izdvojeni pojedini primjeri pogrešaka, koje su potom ispravljene, odnosno napisano je ono što je u zvučnom zapisu doista bilo izgovoreno. Kako bi bilo jasnije koje su razlike između izvornih i ispravljenih dijelova transkripata, pogreške su označene kurzivom, a ispravljeni dijelovi su podebljani. S obzirom na to da se ovi primjeri navode izravno iz transkripata, stavljeni su pod navodnike.

U prvu skupinu pripadaju manje pogreške. Ovdje ne mogu biti navedeni svi primjeri, ali su istaknuti oni najvažniji. Prvo se ističu pogreške vezane za malim slovom napisana osobna imena i nazive stranaka te redne brojeve koji nisu napisani slovima, nego kao brojčane oznake i to bez točke. Na primjer, „ždrijebom je odlučeno da 1 od stranaka što ih predstavljamo bude *socijalistički savez radnog naroda hrvatske*. Gosti u našem studiju danas su *željko mažar*, predsjednik republičke konferencije i *marinko panić*, tajnik ove organizacije“, a pravilno bi bilo „ždrijebom je odlučeno da **1. (ili prva)** od stranaka što ih predstavljamo bude **Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske**. Gosti u našem studiju danas su **Željko Mažar**, predsjednik republičke konferencije i **Marinko Panić**, tajnik ove organizacije“.

Zatim, pogrešno transkribirani padežni nastavci. Primjerice, „mi nastojimo u cijeloj *organizacije* doći do *jedinstvenog* lista“, umjesto „mi nastojimo u cijeloj **organizaciji** doći do **jedinstvenih** lista.“. Osim toga, izostavljanje pojedinih riječi koje su izgovorene. Na primjer, „pozdravljam inicijativu Radio Zagreba se na taj način uključio u predizborne aktivnosti“, a pravilno bi bilo „pozdravljam inicijativu Radio Zagreba **da** se na taj način uključio u predizborne aktivnosti“ Također, ubacivanje riječi koje govornik nije izrekao. Primjerice,

„prije svega želim pozdraviti sve slušaoce koji *ne* slušaju ovu emisiju“, umjesto „prije svega želim pozdraviti sve slušaoce koji slušaju ovu emisiju“.

Druga vrsta pogrešaka su one povezane s digitalnim zvučnim žigom. Njegov sadržaj se pojavljuje u transkriptu kada govornik nakratko zastane s izlaganjem ili u razdoblju kada jedan govornik završi rečenicu, a drugi još ne počne govoriti. S obzirom na to da je digitalni zvučni žig tiši od originalnog audio zapisa, alat za pretvaranje zvuka u tekst ga najčešće nepravilno transkribira. Primjerice, „mislim da nije pretjerano reći da će 1 od osnovnih pitanja na kojima će se izbori u Hrvatskoj dobiti ili izgubiti biti pitanje suvereniteta Hrvatske kao države. *Iva hr te*. Dakle, pitanje hrvatske državnosti i njena položaja unutar Jugoslavije kao zajedničke države“, a trebalo bi biti „mislim da nije pretjerano reći da će 1 od osnovnih pitanja na kojima će se izbori u Hrvatskoj dobiti ili izgubiti biti pitanje suvereniteta Hrvatske kao države. **Arhiva HRT**. Dakle, pitanje hrvatske državnosti i njena položaja unutar Jugoslavije kao zajedničke države“.

Digitalni zvučni žig u prethodnom primjeru nije značajno poremetio sadržaj teksta zato što se pojavio u trenutku kada je govornik zastao, ali u puno drugih slučajeva on utječe na sadržaj transkripta. Na primjer, urednik emisije rekao je gostima u studiju „dobar dan“, a u isto vrijeme kada su mu oni odgovarali s „dobar dan“, pojavio se digitalni zvučni žig. Zato u transkriptu piše „*arhiva hr te lovran*“, umjesto „**arhiva HRT, dobar dan**“.

Treća vrsta pogrešaka nastala je zbog jeke. Dijelove arhiviranih snimki u kojima je prisutna jeka alat u Microsoft Wordu gotovo u potpunosti nepravilno transkribira te su iz tog razloga oni najvećim dijelom nerazumljivi. Primjerice, „*dvorana ulica ukratko. Što se. Je* koji se zasniva na razvoju obrazovanja, znanosti i suvremene tehnologije. Ta suvremena tehnologija, *naravno, Iva e pošte* čista, prihvatljiva. Mi *vam* mislimo da ekologija zatvara radna mjesta jer ona radna mjesta koja *su tvoja. Se u krajeve kola HNL*. Su isključivo *one* koje su s 1 strane štetna *od zdravlja, a druge strane. S druge strane. N zapad* provociranje nogom radi nekoliko škuda prošlih radnih. *Njemu* uglavnom radi *arhiva nagast. Ljudsko ljudsko zdravlje*“, a trebalo bi biti „**Europska zelena lista nudi jedan suvremeni koncept razvoja**, koji se zasniva na razvoju obrazovanja, znanosti i suvremene tehnologije. **Ta suvremena tehnologija mora biti ekološki** čista, prihvatljiva. Mi **ne** mislimo da ekologija zatvara radna mjesta, jer ona radna mjesta koja **se ukidaju zbog ekoloških razloga**, su isključivo **ona koja** su s jedne strane, štetna **po zdravlje**, a s druge strane, **nisko dohodovna. Zato što u njima** uglavnom radi

nekvalificirana radna snaga, troši se rad mišića, troše se ljudska pluća, ljudska koža, ljudsko zdravlje“.

Iz primjera koji su prikazani vidljivo je da alat za pretvaranje zvuka u tekst najlošije radi kada je u zvučnim zapisima prisutna jeka, što dovodi do značajnog smanjenja kvalitete zvuka. Zato bi u daljnjim istraživanjima bilo korisno provjeriti smanjuje li se učestalost pogrešaka alata za transkripciju ako se u njega stave arhivirane snimke koje nemaju digitalni zvučni žig.

Navedene pogreške izravno su vezane za rad s skupom alata Voyant Tools, jer su se zbog njih transkripti prije analize morali pripremiti. U svakom transkriptu, kao što je navedeno, ima puno pogrešaka uzrokovanih tehničkim mogućnostima alata sadržanog u Microsoft Wordu, ali one se nisu morale ručno ispravljati jer ne utječu značajno na razumljivost sadržaja. Za razliku od toga, digitalni zvučni žig smanjuje razumljivost, pa je on morao biti ručno uklonjen svaki puta kada bi se pojavio u pojedinom transkriptu. Također, zbog jeke su iz tri transkripta uklonjeni dijelovi koji su značajno odudarali od stvarnog sadržaja arhiviranih snimki.

U sklopu kvalitativne analize testa u skupu alata Voyant Tools obrađeno je dvadeset pojedinačnih predizbornih programa političkih stranaka. Kao dvadeset i prvi po redu analiziran je prvi dio emisije „Sučeljavanje stranaka“. Već je naglašeno da je njezin transkript nešto drugačiji od ostalih, pa je zato ostavljen za kraj.

Analiza svakog pojedinačnog programa sastoji se od tri dijela. Prvi je posvećen pojmovima koji su specifični za pojedinu stranku, a odnose se na područja unutarnje i vanjske politike. Drugi se bavi unutarnjopolitičkim pitanjima, u slučaju da ona uopće nisu dotaknuta u prvom dijelu ili onim segmentima koji ranije nisu spomenuti. Treći dio strukturiran je na isti način, ali su u njemu sadržane isključivo vanjskopolitičke teme.

U svakom od tri spomenuta dijela analize istaknuto je nekoliko samostalnih riječi ili sintagmi i po jedan kontekst u kojem se svaka od njih upotrebljava. Kako bi bilo uočljivije o kojim se pojedinačnim riječima, odnosno sintagmama radi, one su napisane u kurzivu. Također, dijelovi teksta, koji služe da bi se pokazao kontekst, citirani su izravno iz transkripata te su iz tog razloga stavljeni pod navodnike.

Pojedinačne riječi i sintagme odabrane su na temelju dva kriterija. Prvi je učestalost njihovog pojavljivanja u transkriptu koji se analizira, a drugi kriterij je kontekst u kojem se spominju. Učestalost nekog termina ili sintagme ukazuje na to da je određena tema posebno bitna za stranku. Međutim, to se može potvrditi tek kada se u obzir uzme i relevantnost konteksta u

kojem se ona nalazi. U nekim slučajevima se kontekst može pokazati vrlo bitnim za razumijevanje stajališta stranke o određenom pitanju, unatoč činjenici da se riječi ili sintagme u transkriptu nisu ponavljale puno puta.

Ranije je istaknuto da se prvi dio emisije „Sučeljavanje stranaka“ razlikuje, od onih u kojima su predstavljani pojedinačni programi, po tome što je u njemu istovremeno gostovalo šest stranaka. On je bio posvećen raspravi o uređenju Jugoslavije, odnosno o karakteristikama federacije i konfederacije. To potvrđuje i činjenica da se u transkriptu pojavljuju riječi *federacija* i *konfederacija* te sintagma *državno-političko uređenje*. „Sučeljavanje stranaka“ se analizira tako da se stajališta svake stranke iznose pojedinačno, a naglašeno je koriste li se navedeni pojmovi ili sintagma, koliko puta se oni upotrebljavaju te je naveden po jedan kontekst u kojem se oni koriste.

Prvo se analizira predizborni program Socijalističkog saveza – Saveza socijalista Hrvatske. S obzirom da je stranka dva puta gostovala u ciklusu emisija „U susret izborima“, ova dva transkripta su spojena u jedan. Već je ranije istaknuto da je u drugom transkriptu prisutna jeka. Zato se iz njega moglo prikupiti manje informacija, nego iz prvog transkripta.

Za SS-SSH specifičan je pojam *socijalizam*. Prema rezultatima dobivenima u skupu alata Voyant Tools, on se u transkriptu pojavljuje deset puta. Kada se promatra kontekst termina, izdvaja se onaj u kojem se stranka zalagala za „napuštanje modela državnog socijalizma i uspostavu demokratskog socijalizma“. Posebnost stranke je i riječ *samoupravljanje* koja se spominje sedam puta. Stranka je naglašavala da „za njih samoupravljanje u novim uvjetima znači mogućnost da radnici postanu dioničari“.

Od ostalih unutarnjopolitičkih tema za SS-SSH je najvažnije bilo *vlasništvo*, što potvrđuje i činjenica da se ovaj termin u transkriptu pojavio trinaest puta. Kontekst povezan s ovim pojmom ukazuje na to da se stranka zauzimala za „pluralizam svih oblika vlasništva, jednakopravni tretman za sve, od privatnog, mješovitog, zadružnog, javnog, pa i društvenog vlasništva“. Sintagma *suverena država* se spominje jednom, ali je bitna zato što pokazuje odnos stranke prema državnom uređenju. SS-SSH je Hrvatsku vidio „kao suverenu državu hrvatskog naroda, Srba u Hrvatskoj i svih drugih naroda i narodnosti koje žive u okviru Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“.

U pogledu vanjskopolitičkih pitanja ističe se riječ *Europa*, koja je navedena pet puta. Stranka je smatrala da „treba koristiti sve institucije Europe, da bi prelazak u Europu i put u Europu bio

što lakši“. Iz ovog konteksta se može zaključiti da je vanjskopolitička orijentacija SS-SSH-a bila europska.

Sljedeći je Savez zelenih Hrvatske (SZH). Pojam koji je najkarakterističniji za njihov program je *promjena*. On se u transkriptu spominje šest puta, a stranka je isticala da je njezin „akcenat upravo na promjeni ponašanja i mišljenja u odnosu na životnu okolinu“. Za SZH je važna i sintagma *ekološka sigurnost*. Iako je spomenuta jednom, njezin kontekst ukazuje na glavne ciljeve stranke. SZH se zalagao za „stvaranje društvene i političke klime koja omogućuje izgradnju, afirmaciju svijesti o odgovornosti sadašnjih generacija za ekološku sigurnost budućih naraštaja“.

U programu Saveza zelenih Hrvatske druga unutarnjopolitička pitanja navedena su ukratko i to kroz kontekst sintagme *demokratizacija društva*, koja je upotrijebljena jednom. Stranka je „inzistirala na demokratizaciji društva i ukidanju svih ideoloških prepreka u ostvarivanju prava, sloboda građana na samoorganiziranje“.

SZH se nije opširno doticao niti vanjskopolitičkih tema. One su neizravno spomenute jednom i to preko sintagme *prirodne ljepote*. Stranka je naglašavala da za Europom i svijetom „po prirodnim ljepotama ne zaostajemo ništa (misli se na tadašnju Hrvatsku), ali po ekološkoj legislativi i po ekološkim zakonima zaostajemo vrlo mnogo“.

Treća politička stranka je Hrvatski mirotvorni pokret (HMP). U njezinom programu se posebno ističe pojam *Split*. Prema rezultatima dobivenima uz pomoć skupa alata za analizu teksta, riječ se u transkriptu spominje ukupno osam puta. Najbitniji kontekst u kojem je termin korišten je „važno je napomenuti da Vam je domicil Split“, jer je iz njega jasno da je u tom gradu sjedište stranke. S tim je izravno povezana i sintagma *Dioklecijanova palača*. Ona je navedena sedam puta, a HMP je isticao da „Dioklecijanovu palaču treba promatrati i kao središte grada i kao kulturni spomenik“.

Od pojmova vezanih za druge unutarnjopolitičke teme u transkriptu Hrvatskog mirotvornog pokreta najvažniji je *Jugoslavija*. On se spominje četiri puta, a stranka je naglašavala da je „za Jugoslaviju kao savez država“. Sljedeći bitan termin je *suverenost*, koji se pojavljuje dva puta. Kada se promatra kontekst, značajan je primjer da je HMP „polazio od toga da republika ima izvornu suverenost do odcjepljenja“.

Hrvatski mirotvorni pokret se u vanjskopolitičkim pitanjima zalaže za okrenutost prema Europi. To se može zaključiti iz konteksta u kojem se nalazi sintagma *europska civilizacija*,

koja je navedena jednom. Stranka je napominjala da se „temelji na plemenitim kršćanskim načelima hrvatske i europske civilizacije“.

Četvrti predizborni program, koji se analizira, je onaj Hrvatskog socijalno-liberalnog saveza. Najvažnija riječ u transkriptu je *demokracija*, što potvrđuje činjenica da se u njemu pojavljuje dvadeset puta. Stranka je smatrala da je „zadatak broj jedan, u svim državama koje su bile u znaku jednostranačke diktature, uspostaviti demokraciju“. HSLS je od ostalih stranaka izdvajao i pojam *liberalizam*, a stranka je napominjala da je „osnovno filozofsko načelo liberalizma da su svi ljudi rođenjem jednaki, u smislu da bi trebali imati jednaka prava, neovisno o društvenom statusu, neovisno o rasi, spolu, naciji, vjeri i tako dalje“.

Ostala unutarnjopolitička pitanja vrlo su naglašena u programu HSLS-a. Pritom se ističe pojam *Jugoslavija* koji je u transkriptu spomenut dvadeset puta. Primjer konteksta, koji najbolje sažima stav Hrvatskog socijalno-liberalnog saveza o tom terminu, je da se stranka zalagala da „građani svake od republika sasvim slobodno odlučuju o tome hoće li živjeti unutar Jugoslavije ili ne“. Kontekst riječi *suverenitet* je također bitan, iako je ona u transkriptu navedena jednom. HSLS „inzistira na državnom suverenitetu i teritorijalnom integritetu svake republike“.

Što se tiče vanjskopolitičkih pitanja, u slučaju HSLS-a najvažniji je termin *Europa*. Ova riječ u transkriptu se pojavljuje deset puta, a da je europska orijentacija stranci bila vrlo važna pokazuje i kontekst. Hrvatski socijalno-liberalni savez smatrao je da je „Hrvatskoj mjesto u Europi, gdje ona i jest, da ona tu pripada“.

Sljedeća je Socijaldemokratska stranka Hrvatske. Posebnost stranke je u sintagmi *ljudska prava*. To potvrđuju i rezultati skupa alata Voyant Tools, prema kojima se ona u transkriptu spominje ukupno sedam puta. Stranka se zalagala za to da, „kada se govori o ljudskim pravima, treba pod svaku cijenu istaći kako su ona zapravo neodvojiva od sveopćeg napretka i on od njih“. Za SDSH je specifičan i termin *informatizacija*, koji je upotrijebljen dva puta. Iz konteksta u kojem se nalazi termin vidljivo je da stranka prije svega ističe prednosti informatizacije na polju kulture. Socijaldemokratska stranka Hrvatske „zalagala se za informatizaciju kulturnih djelatnosti, od arhivske, bibliotečne, muzejsko-galerijske, zaštite prirode i tako dalje“.

Kada je riječ o drugim unutarnjopolitičkim temama, u transkriptu SDSH-a se ističe sintagma *nacionalno pitanje*, koja je navedena šest puta. Stranka je „smatrala da nacionalno pitanje postoji tamo gdje nije riješeno osnovno pitanje, a to je pitanje ljudske slobode i prava.“. U

transkriptu se četiri puta spominje termin *suverenitet*. Socijaldemokratska stranka Hrvatske je „stajala na čvrstom stajalištu o obrani suvereniteta Hrvatske“.

Vanjskopolitička orijentacija se u transkriptu SDSH-a ne spominje. Ona se neizravno može rekonstruirati jedino iz jednog konteksta u kojem se nalazi već ranije spomenuti termin *informatizacija*. Stranka je zastupala „mišljenje da je informatizacija jedna tehnička i civilizacijska pretpostavka za uključivanje u europske kulturne procese“. Iz ovoga je jasno da je Socijaldemokratska stranka Hrvatske bila europski orijentirana.

Šesti predizborni program je onaj Radikalnog udruženja za Sjedinjene Europske Države. Naziv stranke ukazuje na to da je njezina specifičnost sintagma *Sjedinjene Europske Države*, a prema rezultatima dobivenima u skupu alata za analizu teksta, ona u transkriptu spominje dvanaest puta. Najvažniji kontekst je onaj da je stranka vidjela „koncept Sjedinjenih Europskih Država kao ekonomske i političke zajednice“. Posebnost RUSED-a je i u tome da se u transkriptu jedanaest puta spominje pojam *žena*. Kada se u obzir uzme kontekst u kojem se riječ nalazi, ističe se primjer da se stranka „zalagala za to da je prekid trudnoće neotuđivo pravo svake žene“.

U transkriptu RUSED-a ima relativno malo informacija o ostalim unutarnjopolitičkim pitanjima. Ipak, ističe se riječ *Jugoslavija*, koja je navedena devetnaest puta. Stranka se „zalagala za hitan ulazak i aktualizaciju ulaska Jugoslavije u Europsku zajednicu“ (tadašnji naziv za Europsku uniju).

U transkriptu Radikalnog udruženja za Sjedinjene Europske Države puno je prostora posvećeno vanjskopolitičkim temama. Najvažnija je pritom bila već obrađena sintagma *Sjedinjene Europske Države*. Iz njezinog konteksta je jasno da je stranka u potpunosti europski orijentirana.

Sljedeća je Hrvatska demokratska zajednica. U njenom programu najvažnije mjesto zauzima pojam *narod*. Prema rezultatima dobivenim upotrebom skupa alata Voyant Tools riječ je u transkriptu upotrijebljena dvadeset puta. Posebno se ističe kontekst u kojem se stranka „zalagala da hrvatskom narodu budu priznata sva prava koja su priznata i svim drugim narodima, a to znači pravo na potpunu samostalnost, na suverenitet, na samoodređenje do odcjepljenja“. Još jedna specifičnost transkripta HDZ-a je termin *iseljeništvo*. On nije spomenut velik broj puta, ukupno tri, ali se iz konteksta vidi da je to pitanje bilo iznimno važno za stranku. Hrvatska demokratska zajednica isticala je potrebu „donošenja zakona i svih ostalih

odredbi koje će omogućiti nesmetani i nesputani povratak u domovinu svim onima koji se nalaze u iseljeništvu, neovisno o političkom uvjerenju i političkoj pripadnosti“.

HDZ se posvetio i drugim unutarnjopolitičkim pitanjima. Pritom je najbitniji termin *državnost*. On je upotrijebljen jednom, ali je njegov kontekst ključan za razumijevanje stajališta Hrvatske demokratske zajednice prema pitanju onodobnog položaja Hrvatske. Stranka je naglašavala potrebu da se „maksimalno zajamči republička državnost“. Pojam *Jugoslavija* također se pojavljuje jednom. On je važan zato što se iz konteksta vidi mišljenje stranke o državnom uređenju. Hrvatska demokratska zajednica je „držala da je u sadašnjem (odnosi se na tadašnje vrijeme) stanju međunacionalnih i međurepubličkih odnosa, kao jedno prijelazno rješenje, nužno Jugoslaviju preustrojiti kao konfederaciju“.

U transkriptu Hrvatske demokratske zajednice nije bilo riječi o vanjskopolitičkim pitanjima, pa se iz njega ne može saznati ništa o vanjskopolitičkoj orijentaciji stranke. Europske i svjetske teme su neizravno dotaknute jedino u kontekstu već spomenute riječi *iseljenišтво*.

Osma politička stranka je Savez socijalističke omladine Hrvatske. Specifičnost njezinog programa je pojam *zapošljavanje*, kojeg je skup alata analizu teksta identificirao deset puta. Posebno je značajan kontekst da je SSOH smatrao da „kod zapošljavanja država mora stimulirati samozapošljavanje“. Naglasak se stavlja i na *školstvo*, što potvrđuje činjenica da je spomenuto šest puta. Kada se promatra kontekst u kojem se riječ nalazi, ističe se onaj u kojem se stranka „zalagala da se, ravnopravno uz državni sistem školstva, mogu pojavljivati i privatne inicijative, odnosno privatne škole“.

Kada je riječ o ostalim unutrašnjopolitičkim pitanjima, u transkriptu Saveza socijalističke omladine Hrvatske se nije spominjalo državno uređenje. Naglasak je bio na ekonomskim temama, a najbitnija je sintagma *dogovorna ekonomija*. Ona je upotrijebljena jednom, ali se iz konteksta može saznati stajalište stranke o najprikladnijem gospodarskom sustavu. SSOH se, „kada se raskinulo s dogovornom ekonomijom, zalagao za tržište“.

Najbitniji pojam u vanjskopolitičkom dijelu transkripta SSOH je *Europa*, a navedena je tri puta. Kontekst koji se pritom posebno ističe je da stranka zastupa „krajnju otvorenost prema Europi, ulazak u Europsku zajednicu“.

Sljedeća je Hrvatska demokratska stranka. Riječ *selo* je vrlo bitna u programu stranke, o čemu svjedoči činjenica da se spominje tri puta. HDS je isticao da je „posebice pogubna politika bila prema selu i agrokompleksu, jer je selo praktički uništeno i opustjelo“. Za Hrvatsku

demokratsku stranku je specifična i sintagma *kulturna dobra*, koja se spominje dva puta. Stranka se zalagala „da se kulturna dobra zaštite od propadanja, da se izvrši njihova kategorizacija, valorizacija i da budu dostupni svakom građaninu“.

Što se tiče drugih unutarnjopolitičkih pitanja kojima HDS posvećuje pozornost, ističe se termin *Jugoslavija*. On je upotrebljen ukupno trinaest puta. Najvažniji kontekst je onaj u kojem je Hrvatska demokratska stranka naglasila „da bi konfederativni oblik ustrojstva Jugoslavije bio najprihvatljiviji, to znači da ona može biti konstituirana kao zajednica domovina“. Sljedeća značajna riječ je *država*, koja je navedena dva puta. Pritom se ističe kontekst da je HDS „težio tome da se Hrvatska konstituiru ustavnopravno i politički kao moderna, suvremena država koja bi generirala jednakopravni status svih svojih građana“.

Za vanjskopolitička pitanja najvažnija je riječ *Europa*. Ona je u transkriptu navedena šest puta i ukazuje na to da je HDS bio europski orijentiran. To potvrđuje kontekst da je stranka „vidjela Hrvatsku u Jugoslaviji i Europi, kao demokratsku i suverenu“.

Deseti predizborni program je onaj Srpske demokratske stranke. Njegova specifičnost je pojam *autonomija*, a naveden je devet puta. Ključni kontekst u kojem je riječ upotrijebljena je da je stranka smatrala „da autonomije ne predstavljaju države u državi, nego izraz regionalnih potreba“. Još jedna posebnost je sintagma *srpski narod*. Sintagma se u transkriptu pojavljuje ukupno sedam puta. Srpska demokratska stranka je istaknula da „srpski narod u Hrvatskoj, pretežno, izuzev istočne Slavonije, zapadnog Srijema i Baranje, živi u najnerazvijenijim krajevima Socijalističke Republike Hrvatske“.

Kada je riječ o unutarnjopolitičkim pitanjima u transkriptu se ističe termin *Jugoslavija*, kojeg je skup alata Voyant Tools zabilježio jedanaest puta. Pritom je ključan kontekst onaj u kojem je „stranka načelno zauzimala stanovište da je federalističko rješenje Jugoslavije jedino moguće rješenje, jer svaki konfederalistički koncept otvara problem i unutrašnjih i vanjskih granica Jugoslavije“.

SDS je vanjskopolitičke teme neizravno spominjao i to jednom, vezano za sintagmu *gostujući radnici*. U kontekstu se ističe da je Srpska demokratska stranka smatrala da „gostujući radnici, po Europi i po svijetu, ne smiju biti zaboravljeni i da se mora obratiti pažnja na njih, da im se omogući povratak i učešće u društvenom i privrednom životu“. Međutim, iz ovoga se ne može rekonstruirati vanjskopolitička orijentacija stranke.

Sljedeća je Hrvatska seljačka stranka. Njezina posebnost očituje se u pojmu *sloboda*, koji je upotrijebljen četrnaest puta. Stranka je istaknula da „povijesno iskustvo svih europskih naroda dokazuje da se ne može ostvariti sloboda građanina bez slobode naroda i da se ne može ostvariti sloboda naroda bez slobode građanina“. Također, u programu HSS-a bitan je termin *selo*, a u transkriptu je naveden četrnaest puta. Pritom je najvažniji kontekst onaj u kojem je Hrvatska seljačka stranka naglašavala da treba „vratiti povjerenje u selo, oduzeti pejorativno značenje u zvanju seljaka, vratiti dostojanstvo, ekonomski ga ojačati i na taj način ponovo stvoriti seljačku kulturu, koja će biti na visokom nivou i koja neće zaostajati za gradskom kulturom“.

Što se tiče drugih unutarnjopolitičkih pitanja, izdvaja se sintagma *hrvatski narod*, koja je u transkriptu HSS-a spomenuta tri puta. Kontekst koji najbolje pokazuje stavove stranke o toj temi je da su „ovo trenuci (misli se na tadašnje vrijeme) kada hrvatski narod, možda prvi puta u povijesti, treba da odabere, svojom vlastitom voljom, svoj politički model i da zauzme stav prema suverenitetu svog vlastitog naroda“. Još jedna važna sintagma je *jugoslavenska konfederacija*. Ona se u tekstu spominje samo jednom, ali se iz njezinog konteksta može zaključiti za kakav se oblik državnog uređenja stranka zalagala. Hrvatska seljačka stranka je naglašavala da se „dogovorom jugoslavenskih naroda trebaju organizirati suverene države, u obliku jugoslavenske konfederacije“.

Na vanjskopolitičku orijentaciju HSS-a ukazuje sintagma *Europska zajednica* koja je navedena jednom. Kontekst u kojem je ona upotrijebljena je da je za stranku koncept „svjetske države Europska zajednica, koja se '92. (misli se na 1992. godinu) kani organizirati kao konfederacija europskih država“.

Dvanaesti program je onaj Hrvatske stranke. Za nju je specifičan termin *kazna*. On se u transkriptu spominje četiri puta. HS je tražio „ukidanje zatvorske kazne, a zadržavanje samo novčane“. Bitan je i pojam *pobačaj*, koji je naveden dva puta. Hrvatska stranka je istaknula da je „pobačaj nedozvoljen, osim u medicinski strogo indiciranim slučajevima, kada je neposredno ugrožen život majke ili djeteta“.

Od ostalih pitanja koja se tiču unutarnje politike, u transkriptu Hrvatske stranke važan je *suverenitet*. On se ne spominje puno puta, ukupno dva, ali kontekst u kojem se nalazi pokazuje stav stranke prema toj temi. HS je smatrao da je „izvorni suverenitet konstitutivni element hrvatskog nacionalnog bića, konstitutivni element naroda“.

Kada je riječ o vanjskopolitičkoj orijentaciji Hrvatske stranke, ona nije izravno spomenuta. Međutim, po kontekstu u kojem se upotrebljava sintagma *zapadni svijet*, može se zaključiti da

je stranka europski orijentirana. HS se određivao kao „konzervativna stranka euro-zapadnog tipa koja pripada velikom, slobodnom, zapadnom svijetu katoličkih i kršćanskih demokracija“.

Sljedeći predizborni program je onaj Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS). U njemu se ističe riječ *poduzeće*, koju je skup alata za analizu teksta zabilježio šest puta. Stranka je smatrala „da nema nikakvih društvenih poduzeća, da je to obična laž, da je to jedna propala stvar i da treba poduzeća brzo pretvoriti u akcionarska i dioničarska“. Još jedna specifičnost HRSS-a je pojam *birokracija*, a on se u transkriptu spominje četiri puta. Kada se gleda kontekst u kojem se upotrebljava, ističe se onaj da je stranka naglašavala da „birokracija izmišlja propise da bi našla posla za birokraciju, a svi sjede na grbači onih koji rade i stvaraju dohodak“.

Druga unutarnjopolitička pitanja u programu HRSS-a vezana su prije svega za riječ *Jugoslavija*. Pojam je u transkriptu upotrijebljen dvanaest puta, a najvažniji kontekst je onaj u kojem je stranka isticala da „svaki narod i svaka država ima svoj izvorni suverenitet i on se ne može otuđiti, a jedinstvena i čvrsta Jugoslavija samo onda ako su u njoj svi narodi ravnopravni i slobodni“. Bitan je i pojam *država*, koji se pojavljuje devet puta. Pritom se ističe kontekst da je stranka „smatrala da Hrvatska može egzistirati kao samostalna država“.

Što se tiče vanjske politike, sintagma *Europska zajednica* pojavljuje se tri puta u transkriptu Hrvatske republikanske seljačke stranke. Iz jednog njezinog konteksta se vidi da je stranka europski orijentiran, a to je da je HRSS „za Europsku zajednicu“.

Četrnaesta politička stranka je Autonomni demokratski savez Hrvatske (ASDH). U programu stranke se ističe termin *ekologija* kojeg je skup alata Voyant Tools zabilježio ukupno četiri puta. ASDH je naglašavao da „ekologiju, zapravo odnos čovjeka i okoline, provlači kroz privredne programe, kroz socijalnu politiku, turizam, poljoprivredu“. Također, važna je riječ *pobačaj*. Ona se u transkriptu spominje dva puta, a najbitniji je kontekst da se Autonomni demokratski savez Hrvatske „zalagao za ovakav zakon o pobačaju kakav sada imamo (misli se na onaj koji je tada bio na snazi), bez ikakvih ograničenja, jer žena mora imati pravo na izbor“.

U području ostalih unutarnjopolitičkih pitanja, deset je puta upotrijebljen termin *Jugoslavija*. Najvažniji kontekst je onaj u kojem se ističe da je stranka za „tri zajedničke stvari na nivou Jugoslavije, a to su dio makroekonomije, vanjska politika i Jugoslavenska narodna armija, ali nikako kao ideološka snaga, nego kao potpuno nadideološka snaga i isključivo upotrijebljena za obranu vanjskih granica zemlje“. Bitan je i pojam *izvornost*, a rezultati dobiveni alatom za analizu teksta pokazuju da se on u transkriptu pojavljuje četiri puta. Kontekst, iz kojeg je

najuočljivije stajalište vezano za ovu temu, je da je ADSH „smatrao da je izvornost i suverenitet Hrvatske jedinstven i da je Ustav Hrvatske izvoran“.

Za vanjskopolitički dio programa Autonomnog demokratskog saveza Hrvatske ključna je sintagma *europska federacija*. Ona je navedena tri puta, a najvažniji kontekst u kojem se nalazi je onaj da je stranka vidjela „europsku federaciju kao jedinu moguću budućnost, odnosno smislenu budućnost za zemlju“.

Sljedeća politička stranka je Demokratski savez Albanaca Hrvatske (DSA). Njezina specifičnost je termin *Kosovo*, koji se u transkriptu pojavljuje šesnaest puta. Najvažniji kontekst u kojem je termin upotrijebljen je da se stranka „zalaže za intenzivniju suradnju i pomoć Kosovu putem razvoja tržišnih mehanizama, slobodne razmjene kapitala, informacija, tehnologija te mogućnosti investiranja na osnovama zajedničkih interesa poduzetnika“. Termin *Albanci* je također bitan, a skup alata Voyant Tools ga je zabilježio četiri puta. Kada se promatra kontekst, ističe se onaj da je DSAH smatrao da „što se tiče prava Albanaca u Hrvatskoj nikad nije bilo nikakvih problema, dapače uvijek su uživali prava“.

Kada je riječ o drugim temama unutarnje politike, posebno je važan pojam *Jugoslavija*. Termin je u transkriptu naveden osam puta. Demokratski savez Albanaca Hrvatske isticao je „da albanski narod nije ni gost ni slučajan narod u ovoj i ovakvoj Jugoslaviji (misli se na tadašnje vrijeme), nego je narod koji, nažalost po tko zna koji put, mora pokazati svoju spremnost za zajednički život sa svim narodima Jugoslavije“. Također, važan je *suverenitet*. On je naveden dva puta, ali kontekst u kojem se nalazi dobro pokazuje kakav je stav stranka imala prema ustavnopravnom položaju Hrvatske. ADSH je naglašavao da, „kao politička organizacija građana i državljana Hrvatske, zastupa interes Hrvatske i zalaže se za potpuni suverenitet Hrvatske“.

Vanjskopolitička pitanja u transkriptu nisu spominjana, pa se iz njega ne može rekonstruirati vanjskopolitička orijentacija Demokratskog saveza Albanaca Hrvatske.

Šesnaesti program je onaj Građanske stranke (GS). Njegova specifičnost je riječ *žena*. Ona se ne upotrebljava veliki broj puta, ukupno četiri, ali je bitan kontekst u kojem se nalazi. Stranka je isticala da je „ravnopravnost žena, svugdje i uvijek i bez izuzetka, temelj svekolike ljudske ravnopravnosti“. Sintagma *NATO pakt* pojavljuje se jednom i to u kontekstu da je stranka „zahtijevala jasno određivanje svih značajnih elemenata vanjske politike, posebno odnosa spram NATO pakta“.

Za razumijevanje ostalih unutarnjopolitičkih pitanja kojima se bavi GS, važan je pojam *odcjepljenje*. Iz rezultata dobivenih pomoću skupa alata za analizu teksta vidljivo je da je u transkriptu termin spomenut dva puta. Najbitniji kontekst je da je GS „zahtijevao odcjepljenje Socijalističke Republike Hrvatske od Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“.

Vanjskopolitička orijentacija Građanske stranke, osim već spomenute sintagme *NATO pakt*, određuje i sintagma *Europska zajednica*. Ona je u transkriptu upotrijebljena tri puta. Stranka je „zahtijevala hitno i neodgodivo obavljanje svih predradnji za naše sutrašnje (misli se na Hrvatsku u tadašnjem trenutku) uključivanje u Europsku zajednicu, pripremu infrastrukture, industrijskih normi, jedinstvenog školskog programa“.

Sljedeća je Hrvatska republikanska stranka (HRS). U transkriptu se ističe *ustav*, kojeg je skup alata Voyant Tools zabilježio ukupno petnaest puta. Stranka je „ocjenjivala da u razdoblju do konca '91. godine (misli se na 1991. godinu) najvažnija aktivnost Sabora mora biti izrada novog, suvremenog Ustava Hrvatske i suradnja u izradi i donošenju novog, svim republikama jednako prihvatljivog, Ustava Jugoslavije“. Drugi bitan pojam je *ravnopravnost*. On se u transkriptu spominje pet puta, a posebno je značajan kontekst u kojem se HRS, „u cilju normativnog osiguranja uvjeta za ravnopravnost republika, pa time i njihovih naroda u saveznoj državi, zalagao za ona rješenja koja potpuno onemogućuju pojave preglasavanja u saveznom predstavničkom tijelu“.

Većina stajališta Hrvatske republikanske stranke o drugim pitanjima unutarnje politike vezana je za riječ *Jugoslavija*. Termin se upotrebljava dvadeset i tri puta. Najbitniji kontekst je da je stranka „Jugoslaviju vidjela kao saveznu državu, koju ustavom valja odrediti kao savez suverenih država, republika, koje su se u nju udružile svojom slobodnom voljom i kojoj ustupaju dio svog izvornog suvereniteta i prenose dio svojih izvornih ovlaštenja.“ Također, važan je pojam *samoodređenje*, koji se u transkriptu pojavljuje dva puta. Posebno je bitan kontekst u kojem je HRS istaknuo „pravo naroda na samoodređenje, tj. pravo puka da živi u državi i poretku na koji pristaje većina građana Hrvatske“.

Kada je riječ o vanjskoj politici, ona se nije spominjana u transkriptu HRS-a. Zbog toga je nemoguće rekonstruirati vanjskopolitičku orijentaciju Hrvatske republikanske stranke.

Osamnaesta politička stranka je Otočki demokratski forum. Posebnost njegovog programa su *otoci*, koji su navedeni petnaest puta. Najvažniji kontekst u kojem se termin pojavljuje je da se stranka zalagala „za jaču orijentaciju naše zemlje (misli se na Hrvatsku) prema otocima, prema njihovim problemima i njihovim prosperitetima“. Još jedna značajna riječ je *turizam*, a

upotrijebljena je šest puta. Otočki demokratski forum istaknuo je da je „protiv masovnog turizma, u onom negativnom smislu riječi, jer turizam je na svim otocima osnovna grana privrede“. Termin *povezanost* je također bitan za program stranke. Skup alata za analizu teksta ga je identificirao dva puta. Kada se promatra kontekst riječi, najbitniji je onaj u kojem je Otočki demokratski forum naglasio da su „veze s otocima jako loše, počevši od povezanosti trajektima“.

Stavovi Otočkog demokratskog foruma o drugim unutarnjopolitičkim pitanjima ne mogu biti rekonstruirani zato što o njima nije bilo riječi u transkriptu. Ipak, iz jednog primjera konteksta riječi *autonomaštvo*, koja se spominje dva puta, jasno je da se stranka zalagala za toleranciju i potpunu ravnopravnost pojedinaca. Stranka je bila „apsolutno protiv autonomaštva, otvorena za sve ljude, svih nacija, svih vjera, svih uvjerenja“.

Predstavnici Otočkog demokratskog foruma se uopće nisu doticali vanjskopolitičkih tema, pa se iz tog razloga ne može opisati vanjskopolitička orijentacija stranke.

Sljedeća stranka je Pokret za konfederaciju. U njezinoj arhiviranoj snimci je, kao što je već prethodno naglašeno, prisutna jeka. Zato je iz njega bilo puno teže prikupiti podatke, nego što je to slučaj za sve programe koji su dosada obrađeni. Ipak, rekonstruirana su stajališta stranke o određenim pitanjima.

Iz programa PZK-a izdvaja se pojam *konfederacija* koji je upotrijebljen trideset i dva puta. Kada se promatra kontekst u kojem se on nalazi, najvažniji je onaj u kojem je stranka naglasila da je „konfederacija ili konfederalizam samo jedna od ideja i modusa federalizma, a federalizam nije, kako ljudi obično shvaćaju, jedan čvrsti i dogotovljeni model“. Drugi važan termin je *proizvod*. On je spomenut samo jednom, ali njegov kontekst dobro pokazuje opseg gospodarskih reformi za koje se stranka zalagala. PZK je „tehnoški želio dovesti na takvu razinu ovu zemlju (misli se na Jugoslaviju), da će moći stvarati proizvode koji će biti konkurentni u svijetu, i sa svojom kvalitetom i sa cijenom“.

Kada je riječ o ostalim pitanjima unutarnje politike, vrlo je malo prostora posvećeno tim temama. Jedino se još može izdvojiti nešto što je usko vezano za već istaknutu riječ *konfederacija*, a to je sintagma *zajednički poslovi*. Pokret za konfederaciju se zalagao da „unutar zajedničkih poslova ostane pitanje Armije (misli se na Jugoslavensku narodnu armiju) i pitanje vanjskih poslova“.

Vanjskopolitička pitanja su kratko spomenuta zajedno s sintagmom *zajednički poslovi*, no PZK se u transkriptu nije detaljno izjašnjavao o tim temama. Zato se iz njega ne može saznati ništa o vanjskopolitičkoj orijentaciji stranke.

Dvadeseti program je onaj Europske zelene liste. Kao i kod Pokreta za konfederaciju, već je spomenuto da je u njezinom zvučnom zapisu prisutna jeka. Zbog toga je teže dobiti sliku o planovima ove koalicije za rješavanje tadašnjih političkih problema. Unatoč tome, pojedine informacije su se mogle rekonstruirati.

Posebnost EZL-a je u sintagmi *Europska zajednica* koja se u transkriptu spominje dva puta. Najvažniji kontekst u kojem se ona upotrebljava je da je koalicija „za uključenje Jugoslavije, odnosno Hrvatske, u Europsku zajednicu i to što prije i što bezbolnije, jer je to jedini mogući način da mi mirno transformiramo naše probleme“ (misli se na Jugoslaviju i Hrvatsku u tadašnjem vremenu). Pojam *žena* je također naveden dva puta, a posebno je bitan kontekst u kojem se Europska zelena lista zalagala za rješavanje „problema položaja žena, očuvanje i proširenje postignutih prava“.

Od drugih unutarnjopolitičkih pitanja u programu Europske zelene liste se izdvaja termin *samoodređenje*. On je u transkriptu upotrijebljen samo jednom, ali njegov kontekst jasno pokazuje stajalište EZL-a o toj temi. Koalicija je naglašavala da ona „pravo Hrvata, odnosno Hrvatske, na samoodređenje ne dovodi u pitanje“.

Vanjskopolitičke teme već su spomenute kod obrađivanja sintagme *Europska zajednica*, a u transkriptu se ništa dodatno ne može saznati o ovim pitanjima. Kontekst sintagme potvrđuje da je Europska zelena lista bila europski orijentirana.

Već je spomenuto da se sadržaj prvog dijela emisije „Sučeljavanje stranaka“ analizira posljednji. Prvi na redu je bio Socijalističkog saveza – Saveza socijalista Hrvatske. U dijelu transkripta u kojem se predstavlja SS-SSH upotrijebljena je riječ *federacija*. Termin je skup alata Voyant Tools zabilježio tri puta, a najvažniji kontekst je da je stranka smatrala „federaciju takvim oblikom državnog uređenja koji jamči ravnopravnost naroda i narodnosti, to je oblik koji počiva na dogovoru naroda i narodnosti i na pravu svake federalne jedinice da se udružuje, da se odcijepi, da dogovori modalitete života u federativnoj zajednici“.

Sljedeća je bila Zelena akcija Split. Stranka je upotrijebila i pojam *federacija* i *konfederacija*. Svaka riječ je spomenuta po osam puta. Pritom se posebno ističe kontekst u kojem je ZAS naglašavao da „bez obzira je li federacija ili konfederacija, uz lokalnu zaštitu države u

decentraliziranoj državi, treba sačuvati jedinstvene zajedničke poslove na federalnoj ili konfederalnoj razini za zaštitu prirode“.

Treća stranka je bila Ekološka javnost. Ona je, kao i Zelena akcija Split, u svom predstavljanju koristila ravnomjerno oba termina, *federacija* i *konfederacija*. Svaka riječ u transkriptu je navedena po dva puta. Kontekst koji je bitan za ove pojmove je da je Ekološka javnost „smatrala da oblik suživota naroda u Jugoslaviji može biti samo izvorni suverenitet republika i njihov dobrovoljni savez, a kako će se zvati taj savez, federacija ili konfederacija, nije bitno“.

Sljedeći na redu je bio Socijalnodemokratski savez Hrvatske – Jugoslavije. U izlaganju SDSH-J ukupno je pet puta korištena riječ *federacija*. Što se tiče konteksta u kojem se ona nalazi, najbitniji je onaj u kojem se stranka „zalagala za Jugoslaviju kao demokratsku federaciju koja svojim državljanima, svojim građanima, ma gdje živjeli i ma pod kojim uvjetima živjeli, garantira državljansku, građansku sigurnost“.

Peta je bila Hrvatska stranka prava. U dijelu transkripta u kojem se predstavljao HSP skup alata za analizu teksta jednom je zabilježio sintagmu *državno-političko uređenje*. Ona se nalazi u kontekstu u kojem je stranka naglašavala da „hrvatski narod želi iskazati u kakvom državno-političkom uređenju želi živjeti, a to bi trebalo riješiti najdemokratskijim putem, putem referenduma ili plebiscita“.

Posljednji na redu bio je Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena. Stranka je upotrebljavala i riječ *federacija* i *konfederacija*, ali neravnomjerno. Termin *federacija* naveden je šest puta, što je dvostruko više od *konfederacije*. Pritom je najbitniji kontekst u kojem je SKH-SDP isticao „da je odnos između federacije i konfederacije jedno načelno apstraktno pitanje, jer nema u svijetu dvije iste federacije ni konfederacije, odnosno svaka federacija u sebi ima i određene elemente konfederalizma, pa i određene elemente unitarizma“.

U provedenim analizama predizbornih programa političkih stranaka ima dovoljno informacija da se iz njih može dobiti šira slika o temama koje su bile zastupljene tijekom prve višestranačke predizborne kampanje u Hrvatskoj.

Rezultati dobiveni uz pomoć skupa alata Voyant Tools pokazuju da su gotovo sve stranke u programima imale jedan pojam koji ih je razlikovao od konkurencije, odnosno po kojem su bile specifične. Mnoge stranke su se posvećivale sličnim pitanjima. Međutim, neki pojmovi su rijetki jer ih je u svom programu spomenula samo jedna od stranaka. Ove riječi su *promjena*, *liberalizam*, *informatizacija*, *kazna*, *birokracija*, *otoci*, *povezanost* i *proizvod*. Iz ovoga

proizlazi zaključak da su teme u predizbornoj kampanji bile raznolike, pogotovo ako se uzme u obzir da je to bila prva višestranačka predizborna kampanja nakon približno pola stoljeća jednostranačja.

Raznolikosti kampanje značajno je doprinijela i činjenica da su u njoj sudjelovale stranke dviju nacionalnih manjina (u to doba su se nacionalne manjine službeno nazivale narodnosti), a to su bile Srpska demokratska stranka i Demokratski savez Albanaca Hrvatske. One su se uglavnom bavile potrebama i problemima naroda koje su zastupale. To potvrđuju riječi *Albanci, Kosovo i autonomija* te sintagma *srpski narod*.

Najvažnije unutarnjopolitičko pitanje bilo je državno uređenje. U dijelovima programa stranaka koji su se ticali ove teme najviše su se spominjale riječi *suverenitet, državnost, Hrvatska, Jugoslavija, federacija i konfederacija*. Gotovo sve političke stranke su u svojim izlaganjima opširno izrazile stajališta o državnom uređenju, a rasprava o njemu bila je okosnica i prvog dijela emisije „Sučeljavanje stranaka“.

Jedino se Savez Socijalističke omladine Hrvatske uopće nije bavio državnim uređenjem. Umjesto toga stranka je naglasak stavila na ekonomska pitanja, što potvrđuju sintagma *dogovorna ekonomija*.

Stranke su se u svojim programima u velikoj mjeri bavile i vanjskom politikom. U svim programima, u kojima su se spominjale vanjskopolitičke teme, naglašavala se europska orijentacija. To potvrđuje činjenica da su se u predstavljajima najčešće spominjale riječ *Europa* i sintagma *Europska zajednica*.

Hrvatska demokratska zajednica je bila jedina važnija stranka koja se tijekom gostovanja na Radio Zagrebu nije dotakla vanjskopolitičkih pitanja, nego se fokusirala na unutarnju politiku. Ipak, vanjska politika nije bila u potpunosti zanemarena. Ranije je istaknuto da je HDZ velik dio svog programa posvetio iseljenicima. To se potvrdilo i skupom alata za analizu teksta koji je u transkriptu zabilježio veliku učestalost termina *iseljeništvo*.

Sveukupni rezultati rada s skupom alata Voyant Tools su jako dobri. To još više dolazi do izražaja kada se u obzir uzme činjenica da je većina analiziranih transkripata sadržavala mnoštvo pogrešaka. Unatoč tome, ovaj skup alata bi se, kada je riječ o tekstovima na hrvatskom jeziku, mogao dodatno poboljšati.

Već je naglašeno da alat *Termini u dokumentu* ima dodatnu opciju upotrebe popisa zaustavnih riječi. Pritom se može koristiti i, prema korisnikovim potrebama, nadopunjavati postojeći popis

ili se može kreirati potpuno novi. Za hrvatski jezik postoji opcija popisa zaustavnih riječi, ali niti jedna riječ nije stavljena u njega. Zbog toga se popis mora od početka ručno kreirati. Kada bi bio pripremljen okvirni popis zaustavnih riječi, kao što je to slučaj, primjerice, kod engleskog jezika, to bi značajno ubrzalo proces analize tekstova u skupu alata Voyant Tools.

5. Zaključak

Osamdesete godine 20. stoljeća bile su izazovno razdoblje za Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju. Napetosti između teritorijalnih jedinica rasle su zbog pogoršanja ekonomskog stanja te se zemlja našla u dubokoj političkoj krizi. Suprotna stajališta Srbije i Slovenije najviše su odmagala postizanju dogovora. Hrvatska je pritom uglavnom pasivno promatrala razvoj događaja. Unatoč tome, pred kraj ovog razdoblja osnovano je nekoliko opozicijskih stranaka. One su brzo ostvarile velik utjecaj u javnosti, a najvažnije su bile Hrvatski socijalno-liberalni savez i Hrvatska demokratska zajednica. Pod pritiskom oporbe, Savez komunista Hrvatske odlučio je na 11. kongresu prihvatiti višestranačje te su u kratkom roku stvoreni uvjeti za održavanje slobodnih izbora. Na njima je, u proljeće 1990. godine, uvjerljivo pobijedio HDZ.

Istraživanje je, uz pomoć arhiviranog ciklusa emisija „U susret izborima“ Radio Zagreba i dvije vrste digitalnih alata, ispitivalo kojim su se sve temama bavile političke stranke u predizbornoj kampanji. Alat za transkripciju u Microsoft Wordu i skup alata za analizu teksta Voyant Tools uspješno su iskorišteni te su dali zadovoljavajuće rezultate. Nakon primjene alata rekonstruirane su najzastupljenije teme predizbornih programa. Okosnica unutarnjopolitičkih pitanja bilo je državno uređenje, a u vanjskoj politici je najveći broj programa bio europski orijentiran. Najzanimljiviji dio analize bile su specifične teme, zato što su pokazale da je u kampanji bilo zastupljeno i mnoštvo drugih pitanja. Iako su se stranke natjecale za vlast prvi puta nakon uvođenja višestranačkog sustava, većina je htjela istaknuti čime posebno mogu doprinijeti razvoju društva.

Ovaj rad prikazao je jedan od načina na koji arhivistika i povijest mogu zajedno doprinijeti znanstvenim istraživanjima. Digitalna tehnologija je jedno od područja, posredstvom kojeg, se ova suradnja može najkvalitetnije ostvariti. Bez nje arhivisti ne bi mogli osigurati opis, zaštitu i dostupnost gradiva na razini koja je potrebna da se adekvatno odgovori svim izazovima suvremenog doba. Jednako tako, povjesničarima bi bez digitalnih alata bilo onemogućeno korištenje nekih vrsta izvora, što bi značajno suzilo interpretaciju događaja i procesa. Ubrzani razvoj interdisciplinarnih područja potvrđuje i zasebna znanstvena disciplina, digitalna humanistika. Zbog toga je opravdano nadati se da će u budućnosti arhivistika i povijest još češće ujedinjavati svoja znanja.

6. Bibliografija

6.1. Izvori

Arhivski:

Radio Zagreb. *Ciklus emisija "U susret izborima"*. Hrvatska radiotelevizija, 1990.

Internetski:

1. Microsoft Word. *Alat za transkripciju*. https://support.microsoft.com/en-us/office/transcribe-your-recordings-7fc2efec-245e-45f0-b053-2a97531ecf57#ID0EDF=Word_for_the_web (20. 8. 2023.).
2. Sinclair, Stéfan and Geoffrey Rockwell, 2016. *Voyant Tools*. Web. <https://voyant-tools.org/docs/#!/guide/about> (20. 8. 2023.).

6.2. Literatura

1. Barić, Nikica. *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995*. Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
2. Bilandžić, Dušan. *Propast Jugoslavije i stvaranje moderne Hrvatske: eseji, članci, intervjui, analize, izvješća, izjave*. Zagreb, 2001.
3. Budimir, Davorka. *Politička elita u Hrvatskoj 1986.-1990*. Vlastita naklada: Davorka Budimir, 2018.
4. Budimir, Davorka. *Politička elita u Hrvatskoj 1990.-2000*. Vlastita naklada: Davorka Budimir, 2017.
5. Drucker, Johanna, David Kim, Iman Salehian and Anthony Bushong. *Introduction to digital humanities: concepts, methods, and tutorials for students and instructors*. Los Angeles: UCLA, 2014.
https://stacks.stanford.edu/file/druid:vw253bt6706/IntroductionToDigitalHumanities_Textbook.pdf (20. 8. 2023.).
6. Đurić, Dragan, Bojan Munjin i Srđan Španović, ur. *Stranke u Hrvatskoj*. Zagreb: Radničke novine, 1990.
7. Grdešić, Ivan, Mirjana Kasapović, Ivan Šiber i Nenad Zakošek. *Hrvatska u izborima '90*. Naprijed, 1991.

8. Horak, Goran, Ivan Murat i Milan Domazet. "Digitalni Vodeni Žig." Fakultet elektrotehnike i računarstva Sveučilišta u Zagrebu, 2010., str. 1.
[https://www.fer.unizg.hr/download/repository/Digitalni_Vodeni_Zig\[1\].pdf](https://www.fer.unizg.hr/download/repository/Digitalni_Vodeni_Zig[1].pdf) (20. 8. 2023.).
9. Hrvatska radiotelevizija. *Službena internetska stranica*. <https://o-nama.hrt.hr/organizacija/tko-je-tko-na-hrt-u-3673> (20. 8. 2023.).
10. Hudelist, Darko. *Banket u Hrvatskoj: prilozi povijesti hrvatskog višestranačja 1989-1990*. Centar za informacije i publicitet, 1991.
11. Kardum, Tomislav. "Medijska pristranost? Izbori u Hrvatskoj 1990. u hrvatskom tisku." *Časopis za suvremenu povijest* 53, br. 2 (2021): 405-438.
<https://doi.org/10.22586/csp.v53i2.14993> (20. 8. 2023.).
12. Kasapović, Mirjana, Vlatko Cvrtila, Ivan Šiber, Nenad Zakošek, Goran Čular, Zdravko Petak, Inge Perko Šeparović i Smiljana Leinert Novosel. *Hrvatska politika 1990.-2000: izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj*. Vol. 1. Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2001.
13. Kasapović, Mirjana. *Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske*. Vol. 2. Alinea, 1993.
14. Knežević, Domagoj. *Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2020.
15. Knežević, Domagoj. "Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvoga višestranačkog Sabora." *Časopis za suvremenu povijest* 43, no. 1 (2011), str. 9-13. <https://hrcak.srce.hr/67514> (20. 8. 2023.).
16. Magnetska vrpca. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38055> (20. 8. 2023.).
17. Marijan, Davor. *Hrvatska 1989.-1992. Rađanje države*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2017.
18. Microsoft. *Službena internetska stranica*. <https://answers.microsoft.com/en-us/msoffice/forum/all/365-transcription-300-minutes-limit/d3f1ae6d-a358-49b4-8d33-871111b8b9ee> (20. 8. 2023.).

19. Milardović, Anđelko, ur. *Nove stranke Hrvatske '90: zbirka dokumenata novog višestranačkog izbornog sustava Hrvatske u 1990. godini*. Izdavačko trgovačko poduzeće Baranja, 1990.
20. Milardović, Anđelko. *Političke stranke u Republici Hrvatskoj: politologija stranaka: programi političkih stranaka*. Pan Liber, 1997.
21. Pauković, Davor. "Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada." *Suvremene teme: međunarodni časopis za društvene i humanističke znanosti*. 1 (2008), str. 22-29. <https://hrcak.srce.hr/file/55637> (20. 8. 2023.).
22. Pauković, Davor. "Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. u svjetlu hrvatskog i srpskog novinstva." *Časopis za suvremenu povijest* 40, br. 1 (2008): 13-30. <https://hrcak.srce.hr/27102> (20. 8. 2023.).
23. Pauković, Davor. *Usred oluje: politička tranzicija u Hrvatskoj 1989./90*. Srednja Europa, 2018.
24. Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: od zajedništva do razlaza*. Školska knjiga, 2006. https://www.matica.hr/media/uploads/knjige/radelic_hrvatska_u_jugoslaviji.pdf (20. 8. 2023.).
25. Ramet, Sabrina P. *Balkanski Babilon: raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*. Alinea, 2005.
26. Tunjić, Jasmina. "Arhiv HRT." *@rhivi*, br. 3 (2018): 25-26. <https://hrcak.srce.hr/220316> (20. 8. 2023.).
27. Zakošek, Nenad. *Politički sustav Hrvatske*. Fakultet političkih znanosti, 2002.

Popis kratica

ASDH - Autonomni demokratski savez Hrvatske

CK - Centralni komitet

DAH - Demokratska akcija Hrvatske

DJES - Društvo za jugoslavensko-evropsku suradnju

DKH - Društvo književnika Hrvatske

DKS - Demokratska kršćanska stranka

DSAH - Demokratski savez Albanaca Hrvatske

EZL - Europska zelena lista

GK - Gradski komitet

GS - Građanska stranka

GSUP - Gradski sekretarijat za unutrašnje poslove

HDB - Hrvatski demokratski blok

HDD - Hrvatsko dioničko društvo

HDS - Hrvatska demokratska stranka

HDZ - Hrvatska demokratska zajednica

HKDS - Hrvatska kršćanska demokratska stranka

HMP - Hrvatski mirotvorni pokret

HRS - Hrvatska republikanska stranka

HRSS - Hrvatska republikanska seljačka stranka

HRT - Hrvatska radiotelevizija

HS - Hrvatska stranka

HSLS - Hrvatski socijalno-liberalni savez

HSP - Hrvatska stranka prava

HSS - Hrvatska seljačka stranka

JNA - Jugoslavenska narodna armija

JSDS - Jugoslavenska samostalna demokratska stranka

KNS - Koalicija narodnog sporazuma

NDH - Nezavisna Država Hrvatska

NOB - Narodnooslobodilačka borba

PZK - Pokret za konfederaciju

RSPU - Republički sekretarijat za pravosuđe i upravu

RSUP - Republički sekretarijat za unutrašnje poslove

RUSED - Radikalno udruženje za Sjedinjene Europske Države

SANU - Srpska akademija nauka i umetnosti

SAP - Socijalistička Autonomna Pokrajina

SDS - Srpska demokratska stranka

SDSH - Socijaldemokratska stranka Hrvatske

SDSH-J - Socijalnodemokratski savez Hrvatske – Jugoslavije

SFRJ - Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

SIV - Savezno izvršno vijeće

SJ - Stranka Jugoslavena

SKD - Srpsko kulturno društvo

SKH - Savez komunista Hrvatske

SKH-SDP - Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena

SKJ - Savez komunista Jugoslavije

SKS - Savez komunista Srbije

SND - Stranka nezavisne demokracije

SR - Socijalistička Republika

SRH - Socijalistička Republika Hrvatska

SS - Savez sindikata

SSO - Savez socijalističke omladine

SSOH - Savez socijalističke omladine Hrvatske

SSRN - Socijalistički savez radnog naroda

SSRNH - Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske

SS-SSH - Socijalistički savez – Savez socijalista Hrvatske

SZH - Savez zelenih Hrvatske

SUBNOR - Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata

SUBNORH - Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Hrvatske

UJDI - Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu

ZAS - Zelena akcija Split

Popis slika

Slika 1. Zvučni zapisi u spremištu Arhiva HRT-a.....	29
Slika 2. Papirnati omoti magnetskih vrpca	30
Slika 3. Magnetska vrpca neoštećene površine	31
Slika 4. Magnetska vrpca s oštećene površine.....	31
Slika 5. Opcija <i>Transkribiraj</i> u Microsoft Wordu	34
Slika 6. Učitavanje zvučnog zapisa u Microsoft Wordu.....	34
Slika 7. Prikaz transkribiranog teksta u Microsoft Wordu.....	35
Slika 8. Opcija <i>Dodaj u dokument</i> u Microsoft Wordu	35
Slika 9. Sučelje skupa alata Voyant Tools na hrvatskom jeziku	36
Slika 10. Opcija <i>Otpremiti</i> u skupu alata Voyant Tools	37
Slika 11. Prikaz analize teksta u skupu alata Voyant Tools	37
Slika 12. Opcija <i>Zaustavne riječi</i> u skupu alata Voyant Tools.....	38

Analiza prve višestranačke predizborne kampanje na Radio Zagrebu

Sažetak

Tema ovog rada je obrađena na interdisciplinaran način, pa je cilj istraživanja dvojak. S jedne strane, pokazuju se mogućnosti upotrebe digitalnih alata kao pomoći arhivistima u detaljnijem i točnijem opisu arhivskog gradiva. Istovremeno, prikazuje se jedan od načina na koji digitalna tehnologija povjesničarima olakšava i ubrzava postupak istraživanja izvora. Rad se fokusira na predizbornu kampanju 1990. godine kao važan segment prvih višestranačkih izbora u Republici Hrvatskoj. Izvor za proučavanje spomenutog fenomena su arhivirane snimke Radio Zagreba. Razlog zašto je odabrana ova vrsta gradiva je zanemarenost radija pri znanstvenim istraživanjima u odnosu na druge masovne medije. U radu se prvo definira povijesno-politički kontekst. Pritom se opisuje tijek ekonomske i političke krize u SFRJ, nakon čega se prelazi na situaciju u Hrvatskoj. Polazište je osnivanje političkih stranaka, slijedi opis pripreme višestranačkih izbora te iznošenje najvažnijih karakteristika njihovih rezultata. Dio koji se odnosi na praktičnu provedbu istraživanja započinje iznošenjem tehničkih podataka o zvučnim zapisima korištenim u radu. Navedene informacije se odnose na očuvanost medija, dužinu zapisa i kvalitetu zvuka. Zatim na red dolazi opis dvaju upotrijebljenih digitalnih alata. Prvi je alat za pretvaranje zvuka u tekst, a drugi alat za analizu teksta. Na kraju se alati primjenjuju na odabrane snimke i interpretiraju rezultati.

Ključne riječi: analiza teksta, arhivsko gradivo, digitalni alati, pretvaranje zvuka u tekst, predizborna kampanja 1990. godine, Radio Zagreb, višestranačje

Analysis of the first multi-party election campaign on the Radio Zagreb

Summary

The topic of this thesis is interdisciplinary and therefore the research objective is twofold. On the one hand, it demonstrates the possibilities of using digital tools to help archivists describe archival records in a more detailed and accurate way. At the same time, it describes one of the ways in which digital technology can help historians to facilitate and accelerate their research process. Focus is on the 1990 pre-election campaign as an important segment of the first multi-party elections in the Republic of Croatia. Source for the study are archived recordings of the Radio Zagreb. The reason why this type of records was chosen is the lack of scientific research associated with radio in contrast to other mass media. Firstly, historical and political background of the mentioned period is defined. The political and economic crisis in SFRY is described, after which the study turns to the situation in Croatia. The starting point is the establishment of political parties, which is followed by a description of the preparation of multi-party elections and finally presentation of the most important characteristics of their results is given. Practical implementation of the research begins with technical data linked to the used recordings. These refer to media preservation, length of the recordings, and sound quality. This is followed by the description of the two types of digital tools used for the analysis. The first is a tool for converting audio to text, and the second is a tool for text analysis. Finally, the tools are applied to the selected recordings and the results are interpreted.

Keywords: text analysis, archival records, digital tools, audio to text conversion, 1990 election campaign, Radio Zagreb, multi-party system